



BRUDD

OM DET UBEHAGELIGE, TABUBELAGTE, MARGINALE,
USYNLIGE, KONTROVERSIELLE



ABM-UTVIKLING
POSTBOKS 8145 DEP
N-0033 OSLO

TELEFON: 23 11 75 00
TELEFAKS: 23 11 75 01

POST@ABM-UTVIKLING.NO
WWW.ABM-UTVIKLING.NO

TRYKK: PDC TANGEN AS
OPPLAG: 2500

ISSN 1503-5972
ISBN 82-8105-032-2

ABM-utvikling 2006



INNHOOLD

Forord	5
1. Litt om prosjektet BRUDD	6
2. Det sanne, det vanskelige og det kritiske	18
3. Brudd på Norsk døvemuseum og på Trøndelag Folkemuseum	28
4. Telavågtragedien og historia i skuggen	32
5. Lepra, krybbedød og jakten på de museale sannhetene	38
6. Blåhvalen i et Brudd-perspektiv	42
7. Undervisningopplegg om romanifolket. Erfaring og ettertanke	48
8. Opprøpingsanstalten som ble fangeleir	52
9. Homofili og naturens orden	56
10. Brudd som strategi for dialoginstitusjonen	62

FORORD

«Å velja ut inneber og å velja bort; ein avgjer kva røyster som skal få sleppa til, kva røyster som må finnet seg i å verta tagale i den historiske songen» heiter det i stortingemeldinga som var grunnlaget for ABM-reforma (*Kjelder til kunnskap og oppleving*, St. melding 22 1999-2000). I stortingsmeldinga vart den streka under at muséa har eit stort ansvar i å velja ut historier som gjev eit dekkjande bilete av det mangfaldet som kan seiast å utgjere norsk samfunnsliv. Muséa er viktige reisningar for å skape og halde ved like ein kulturell sjølførståing. Med ei slik makt er det viktig at dei heila tida stiller kritiske spørsmål om seg sjølv og samfunnet. Muséa har alt for lenge formidla noko dei har framstilt

som ei sanning, utan å reflektera over at dei berre fortel ein versjon av ho.

Ei kritisk haldning til muséa si forvaltning av sanninga var bakgrunnen for at ABM-utvikling i 2003 starta prosjektet BRUDD. Det blei med deltakarar frå ni muséum og ein fylkeskommune. Føremålet var å fremja dei kritiske spørsmåla. Å fortelja om det vanskelege, det tabuførebudde, det marginaliserte, det usynlege, det kontroversielle.

I hefta vert problemorientert eller kritisk formidling som metode drøfta. Erfaringane så langt frå prosjektet gjennom to og ei halvt år vert presenterte. Ikkje minst fortel muséa sjølv om arbeidet sitt med dei vanskelege historiane: Det er eit vidt

spenn. Ei historie handler om å bryte ned myta om at homofili er mot naturen sin orden - å fortelja om homofili i dyreverda. Ei anna historie er om fangeleiren Falstad som også har ei anna mørk historie å fortelja - om å vera oppsedingsanstalt for såkalla uskikkelege gutar.

Prosjektet BRUDD reiser ein viktig fagleg debatt om muséa si rolle. Vi vil takke prosjektgruppa og dei som har levert bidrag til boka. Her har mange noko å læra.

Oslo, juni 2006

Jon Birger Østby,
DIREKTØR

Lars Egeland,
AVDELINGS-DIREKTØR

Hilde Holmesland, Siri Slettvåg,
Merethe Frøyland
ABM-utvikling.

LITT OM PROSJEKTET BRUDD

Bakgrunn

BRUDD er en videreføring av et arbeid Norsk museumsutvikling (NMU) startet på 1990-tallet, inspirert bl.a. av *Museum. Mangfald, minne, møtestad*, NOU 1996: 7. Utredningen diskuterer museene som samfunnsinstitusjoner og dialoginstitusjoner, og hevder at museene bør være arenaer for samfunnsdebatt, de bør stille spørsmål til vedtatte sannheter og presentere og debattere alternative synspunkter. I 1999 arrangerte NMU konferansen *Når tradisjonene står i veien*, der temaet var å belyse om og på hvilke måter museumstradisjonene står i veien for at museene kan fungere som åpnere og mer samfunnskritiske institusjoner.

Kjelder til kunnskap og opp-

leving, St.meld. nr. 22 (1999-2000) følger opp tankene fra NOUen. I denne meldingen pekes det på den kritiske dimensjonen som en viktig motvekt til kritikkløs kulturell selvdyrking, og at dette er spesielt viktig for institusjoner som arbeider med kulturarven. Blant annet står det i klartekst at «det er tenleg at musea i mange samanhengar utøver ein problemorientert samfunnskritisk funksjon».

Da NMU ble evaluert i 2001, understreket det eksterne evalueringsutvalget at det er behov for et organ som kan være pådriver i arbeidet med å få museene til å tenke i nye baner og fungere som kritiske samfunnsinstitusjoner. Utvalget anbefalte blant annet at man «bør spesielt videreføre og gjerne forsterke det arbeid

Norsk museumsutvikling har påbegynt med å nydefinere museenes oppdrag i ideologiske og politiske termer, mot bakgrunn av vår tids raske endringer i de samfunnsmessige forutsetninger.»

Kulturmeldinga, *Kulturpolitikk fram mot 2014*, St.meld. nr. 48 (2002-2003), er opptatt av den samme tankegangen. Her står det blant annet at museene må vektlegge andre verdier, forlate de stive museumstradisjonene og rette et kritisk blikk både på egen virksomhet og samfunnet rundt. I denne forbindelsen gjenntas evalueringsutvalgets anbefaling om å nydefinere museenes oppdrag i ideologiske og politiske termer, og den peker på at det er en generell oppgave for ABM-utvikling å vurdere

«udekte felt og uløyste dokumentasjonsområde.»

I 2003 startet ABM-utvikling prosjektet BRUDD med deltakere fra ni museer og en fylkeskommune. Målet var å få museene til å dokumentere og formidle vanskelige historier – historier museene tradisjonelt ikke forteller. Arbeidet med prosjektet førte også til en intern debatt i ABM-utvikling om museenes – men også arkivenes og bibliotekenes – rolle i samfunnet. Hvilken fortid skal museene ta vare på? Hvem definerer fortiden? Hvilke historier skal fortelles og hvordan kan de formidles?

Også på ABM-utviklings konferanse *Kildenes makt* i 2003 ble det fokusert på ulike problemstillinger knyttet til arkivenes, bibliotekenes og museenes roller som samfunnsinstitusjoner. Sentrale spørsmål var: Hvilke konsekvenser får valg av kilder for demokratiprojektet? Hva betyr taushet, konsensus, fortielse, glemsel osv. for vår kulturelle, politiske og historiske selvforståelse? Hvordan sikrer vi at minoriteter blir hørt og synlige? Hvordan sikrer vi korrektivene til de autoriserte sannhetene?

I november 2005 arrangerte ABM-utvikling konferansen

ARGUMENTER FOR IKKE Å ARBEIDE MED VANSKELIGE TEMAER ELLER PROBLEMSTILLINGER

Noen reaksjoner på BRUDD

- vi har ikke tid
- hadde vi fått mer penger så ...
- det står det ikke noe om i våre vedtekter
- da kommer vi sikkert til å miste den offentlige støtten
- det er ikke vårt ansvar
- hva vil lokalbefolkningen si?
- skal alle gjøre dette nå?
- vi må arbeide i forhold til de samlingene vi har
- dette er da ikke museenes oppgave
- venneforeningen ville blitt skuffet
- skal vi konkurrere med tabloidavisene nå da?
- vi kan jo ikke gjøre hva som helst bare for å få mer besøk
- folk vil ha det hyggelig på museet
- brudd er en utrolig dårlig betegnelse
- publikum ønsker at det skal være hyggelig å gå på museene
- først må vi fortelle historien slik den er, før vi kan være kritiske
- mener dere at vi skal bli skrekkabinetter?
- å gud bedre – så politisk korrekt!
- hva er det som er nytt med dette – sånn gjør vi jo hele tiden!
- da blir vi ikke tatt seriøst..
- de vanskelige historiene er viktige, men ikke her

Alle har rett, der vi spurte om hvordan det egentlig står til med menneskerettighetene, minoritetsrettighetene og de kulturelle rettighetene i abm-institusjonene. Gjennom konkrete eksempler og erfaringer fra ulike prosjekter fokuserte konferansen på hvordan abm-institusjonene kan synliggjøre

og ta tak i de marginaliserte og vanskelige historiene.

Den første dagen var viet de nasjonale minoriteter; jødene, kvenene, rom, romanifolket og skogfinnene. Den andre dagen dreide seg om andre typer marginaliserte historier, der erfaringer fra flere BRUDD-prosjekter ble presentert.



St.meld. nr. 22 (1999-2000)

Kjelder til kunnskap og oppleving

Om arkiv, bibliotek og museum i ei IST-fid og om bygningssesvige rammevilkår på kulturområdet



KJELDER TIL KUNNSKAP OG OPPLEVING. ST. MELD. NR. 22 (1999-2000)

«Å velja ut inneber òg å velja bort; ein avgjer kva røyster som skal få sleppa til, kva røyster som må finna seg i å verta tagale i den historiske songen. Det er difor ei stendig fagleg og kulturpolitisk utfordring å arbeida for at den seleksjonen som institusjonane samla sett står føre, gjev eit så dekkjande og balansert bilete som råd er av det mangfaldet som kan seiast å utgjera norsk

samfunnsliv opp gjennom tidene.» (s. 17)

«Lowenthal og andre kritikarar meiner ikkje at ein kan tenkja seg samfunnet utan noka form for aktivitet innanfor kulturarvsfeltet. Men dei vil understreka den faren som ligg i all slags samfunnsaktivitet der visse fenomen får eit særleg symbolverde, og der haldningar og tilnærmingar kan få preg av kritikklaus sjølvdyrking. Dette strekar under den viktige kritiske dimensjonen som institusjonane alltid må ha med seg når dei arbeider med kulturarvsmateriale. Det gjeld alltid å stilla kritiske spørsmål om korleis eit samfunn skaper og held ved like kulturell sjølvforståing og ha eit vake auga for dei farane som ukritisk dyrking av kulturell identitet representerer. Kulturell toleransetrening må difor inngå som eit integrert element i alt arbeid som går ut på å skapa og stadfesta kulturell identitet.» (s. 18)

«Dessutan er det tenleg at musea i mange samanhengar utøver ein problemorientert samfunnskritisk funksjon, t.d. gjennom ei naturvitskapleg tufta utstilling som gjer greie for konsekvensane av tilsulking i naturen, ei kulturhistorisk utstilling som dokumenterer korleis styresmaktene handla andsynes taterane, eller ei samtidskunstutstilling med refsande budskap.» (s. 87)

Ideen om en felles, nasjonal kulturarv

Kulturmeldingen går inn på hvordan nasjonsbyggingens idé om en felles, nasjonal kulturarv har dominert kulturpolitikken og kulturinstitusjonene fram til i dag, men at disse forestillingene nå endrer seg:

«Tradisjonelle førestellingar om det norske og nasjonal identitet er i endring. På eit grunnleggjande plan utfordrar denne situasjonen sentrale premissar for kulturpolitikken. Heilt fram til i dag har den norske kulturpolitikken og dei norske kulturinstitusjonane i høg grad vore tufta på det som kan kallast eit nasjonalt prosjekt. Dei fleste større kulturinstitusjonane vart etablerte med tilvising til nasjonal ideologi og sjølvforståing. Somme av dei sentrale premisane har vore at vi alle tek del i ein felles, nasjonal kulturarv, og at ei av dei viktigaste oppgåvene i kulturpolitikken har vore å styrkja denne nasjonale felleskulturen. Denne forståinga har vore rådande heilt til i dag.» (St. meld. nr. 48 (2002-2003) *Kulturpolitikk fram mot 2014*)

De fleste kulturhistoriske museene ble etablert i tråd med nasjonsbyggingens ideer og de

bærer fortsatt preg av dette. Som viktige symbolinstitusjoner skulle de bidra til å bygge opp og styrke nasjonalstaten Norge, norsk identitet og det nasjonale fellesskapet. De ble en del av den nasjonale fortellingens kulturelle og historiske glansbilder.

Gjennom valg av kilder og fokus har institusjonene valgt bort, marginalisert og usynliggjort kulturer og historier, nyanser og motforestillinger og på den måten bidratt til å etablere og opprettholde ideen om En historie, En kultur, En sannhet osv. Noe er valgt ut som særlig verdifullt og bevaringsverdig, annet er valgt bort, fortiet og glemt. Det er ikke tilfeldig hva som velges ut – eller bort. Ofte er det de vanskelige, ubehagelige og marginale historiene – de som ikke passer inn i vår selvforståelse og vårt idealiserte bilde av hva norsk kultur er og fortsatt bør være. Men glansbildene skjuler andre bilder. Bilder vi ikke vil se, vite av eller erkjenne. Men også de morsomme historiene er valgt bort, og de merkelige, og de mystiske, og de kuriøse ...

Som «objektive, nøytrale og representative» har museene framstått som forvaltere av den



Barnehjemshistorie på krigsfangeleiren Falstad. Foto: Falstadsenteret.

sanne historien uten eksplisitt å stille spørsmål og uten kritisk analyse – hverken til sannheten eller historien eller til sin egen formidling. Implisitt hevder museene at de forteller historien «slik den er» og ikke som biter av en historie som bevisst er valgt ut etter gitte normer og verdier.

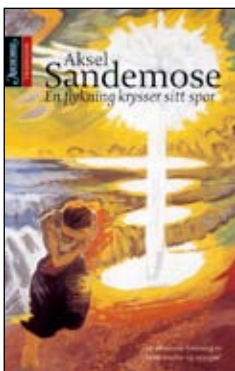
Abm-institusjonene er tillagt langt flere roller enn å dokumentere og formidle glansbilder og solskinnshistorier. De skal være samfunnsinstitusjoner og kulturinstitusjoner, dialoginstitusjoner og møteplasser, historiefortellere og vår kollektive hukommelse. De skal være «informasjons-, dokumentasjons- og kunnskapsbanker som skal tena eit konti-

nuerleg demokratiprojekt,» som det heter i abm-meldingen.

Å velge handler om makt og om politikk, om hvem som har definisjonsretten og hvem som har representasjonsretten, om makten til å definere verdier og holdninger og makt til å definere hva som er kulturarv. Begrepet kulturarv er ikke gitt en gang for alle, det skapes og gjenerobres i en prosess som aldri er nøytral.

BRUDD

Prosjektet BRUDD skal stimulere museene til å hente fram og fortelle de vanskelige og marginaliserte historiene, tørre å stille spørsmål, ta standpunkt, invitere til debatt og «utøve en



«Du kan få tusen beskrivelser av Halfway Mountain, og alle er like riktige. Jeg kjenner en sterk trang til å si deg dette nu, at fjellet er stort, og det er mangesidet, men den som lå lenket til jorden så bare Halfway Mountain fra det stedet der han lå.»

Aksel Sandemose, En flyktning krysser sitt spor

problemorientert samfunnskri-
tisk funksjon». BRUDD dreier
seg om noe så enkelt – og vans-
kelig – som en måte å tenke på,
men også en måte å arbeide på.
Med BRUDD ønsker vi å gå fra
ord til handling, fra gode inten-
sjoner i stortingsmeldinger og
på konferanser til konkrete og
synlige resultater i museene.

Derfor startet ABM-utvikling
prosjektet BRUDD i januar 2003.
Vi inviterte ni museer, en fylkes-
kommunal museumstjeneste og
en ressursperson til å delta i pro-
sjektet. Alle deltakerne arbeidet
med vanskelig tematikk – eller
hadde planer om dette.

De ni museene er svært ulike
– noen store, andre små, noen
generelle, andre spesielle. De
fleste er kulturhistoriske museer,
men også et naturhistorisk
museum deltar, men ingen
kunstmuseer.

Noen prosjekter var på idé-
stadiet da vi begynte, andre var
godt i gang. Noen prosjekter
har endret seg over tid, andre
er droppet eller blitt utsatt, og
noen har arbeidet med flere
prosjekter. Prosjektene er ulike
i faglig innhold og problem-
stillinger, de spenner fra store
dokumentasjonsprosjekter til
mindre formidlingsprosjekter,
fra tabubelagte historier til forsk-
ningskritikk.

I BRUDD har vi operert med
to hovedkategorier, som ofte vil
overlappe hverandre:

- de vanskelige og marginaliserte
historiene
- en problemorientert eller
kritisk formidling

Vanskelige og marginaliserte historier

De fleste prosjektene i BRUDD
hører til i kategorien vanskelige

historier, de glemte, usynlig-
gjorte og marginaliserte histori-
ene – de som er valgt bort. Slike
historier byr på en rekke utford-
ringer når det gjelder formidling
og etikk. Men utfordringene
er ikke mindre når det gjelder
dokumentasjon. I noen tilfeller
er de vanskelige historiene meget
godt dokumentert, men ikke slik
at dokumentasjonen uten videre
kan formidles i museene. I andre
tilfeller kan dokumentasjonen
være skjev, tendensiøs eller
ensidig, eller den kan mangle
helt, være helt eller delvis ødelagt
eller utilgjengelig.

Problemorientert eller kritisk formidling

En problemorientert eller kri-
tisk formidling dreier seg mer
om en måte å tenke på og kan
brukes på et hvilket som helst
tema. Dette er en formidling
som stiller spørsmål uten å gi
svar, som presenterer et tema
fra ulike og nye vinkler, som
viser prosesser og komplekse
sammenhenger og invite-
rer publikum til refleksjon.
Problemorientert, kritisk for-
midling kan godt nærme seg
kategorien vanskelige historier.
I BRUDD har vi langt på vei
ønsket å kombinere de van-

KULTURPOLITIKK FRAM MOT 2014 – ST.MELD. NR. 48 (2002-2003)

«I abm-meldinga er det lagt stor vekt på å streka under den rolla musea kan spela som samfunnsinstitusjonar. Som folkeopplysningsinstitusjonar må musea i formidlinga si kunna kombinera den historiske dimansjonen med aktuelle spørsmål og omvurderingar som resultat av ny kunnskap eller vektlegging av andre verdiar. Skal musea fungera som gode samfunnsinstitusjonar, må dei søkja dialog med omverda. Dette inneber at musea ikkje berre skal generera og formidla kunnskap, man at dei og skal ha evne til å overraska og utfordra brukarane både emosjonelt og intellektuelt.» s. 178

«Evalueringsutvalet rådde til at ein burde forsterka det arbeidet NMU hadde byrja med å nydefinera museums-oppgavet i ideologiske og politiske termar, sett mot bakgrunnen av dei raske samfunnsendingane i vår tid.» s. 179

«Målet om at musea er institusjonar som engasjerer seg i si eiga samtid, inneber at dei ikkje berre skal spegla av ei anna tid; dei skal mellom anna gjera historia og kulturarven relevant her og no. Etablerte museum må kasta av seg det dei måtte ha av ein tilstivna museumstradisjon i formidlinga av det tradisjonelle, av det som har vore. Dette kan høyrast som eit paradoks, og i dette ligg ein del av utfordringa. (...) Samstundes må det i samtida rettast eit kritisk blikk, både i museumsmiljøet sjølv og frå samfunnet ikring, mot det biletet musea til kvar tid teiknar av fortida, og mot det utvalet av gjenstandstilfang som musea skal bringa med seg inn i framtida. Musea skal vera arenaer for kunnskap og opplevingar og skal vera ei kjelde til kritisk refleksjon og skapande innsikt for nolevande menneske gjennom å knyta notida saman med fortid og framtid.» s. 183

«Det vil generelt vera ei oppgåve for ABM-utvikling å vudera udekte felt og uløyste dokumentasjonsområde innanfor det vidfemnande spekteret som den materielle gjenstandskulturen spenner over. Det museale ansvaret omfattar i forlenginga av sjølve gjenstandstilfanget også tradisjonar, teknikkar og kunnskapar knytte til bruk og utnytting av materiell kultur og natur.» s. 185





Quisling på Telemark museum.



Homoseksuelle dyr på Naturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo.

skelige historiene med en kritisk formidlingsform.

BRUDD-prosjekter og institusjoner

Institusjoner som har deltatt i BRUDD – noen har arbeidet med flere prosjekter:

Glomdalsmuseet, Telemark Museum, Sandefjordmuseene, Naturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, Trøndelag Folkemuseum – Norsk Døvemuseum, Falstadsenteret, Nord-sjøfartmuseet, Lepramuseet St. Jørgens hospital, Bergen Skolemuseum, Museumstjenesten i Vest-Agder.

Museene presenterer pro-

sjektene sine i egne artikler i denne publikasjonen.

Prosjekter med kritisk formidling i fokus

- Sandefjordmuseet ønsker å formidle de mindre heroiske sidene ved hvalfangsthistorien, bl.a. Norges bidrag til å utrydde blåhvalen
- Naturhistorisk museum, Universitetet i Oslo – et stort universitetsmuseum som ikke tør å være forskningskritisk i sin formidling – om forskernes selvpålagte tabuer og angsten for å bli avslørt som uvitende, spesielt fokus på homofili
- Bergen skolemuseum – om

hvordan lærebøker fra ulike perioder avspeiler synet på mennesker – spesielt folkegrupper utenfor Europa

- Lepramuseet – om den offentlige informasjonen rundt krybbedød 1970-2000 – en feilslått kampanje

Prosjekter med marginaliserte og vanskelige historier i fokus

- Trøndelag folkemuseum/ Døvemuseet – de døves marginaliserte og ukjente historie – et gjensidig språkproblem – døves mistillit til hørende og egen rett til representasjon
- Glomdalsmuseet – forholdet mellom minoritetsrettigheter

MØRKEMANN

Jon Birger Østby, direktør ABM-utvikling, intervju i ABM nr. 1-2005:

– Jeg innså at hvis vi skal gi et sannferdig bilde av fortiden, så nytter det ikke å bare fokusere på de hyggelige historiene. Vi må våge å vise frem mørket og blærekatarren også. Museene våre må ikke få bli minnesmerker over en romantisk fortid som aldri har eksistert, sier Østby. Uten dermed å ta til orde for å forvandle norsk abm-sektor til et skrekkabinett. – Det er klart at noen ting var bedre før. Og jeg skal gi en ideologisk begrunnelse for at jeg forlot ingeniørryket til fordel for museumsarbeid, så er det at jeg tror det har genuin verdi å vite noe om mennesker som har levd før oss – og lære av dem. Men hvis abm-institusjonene skal være arenaer hvor vi oppmuntrer folk til å drømme seg tilbake til forgangne tider, så er jeg redd vi ikke blir særlig gode samfunnsinstitusjoner.

En av de mørke historiene Østby mener bør fortelles, er den om Vidkun Quisling. ABM-utvikling har stilt seg bak Telemark Museum i debatten om den planlagte Quisling-utstillingen ved museet. – Enkelte synes å mene at det er greit å låne ut bøker om Quisling på biblioteket, men at museet skal være forbeholdt de tingene vi er stolte av. Jeg tror vi nettopp trenger museer som viser det vi ikke har grunn til å være så stolte av. Dette gjelder i høyeste grad også for arkivene, sier Østby. – Skal vi ta lærdom av fortiden, må vi tørre å åpne opp for de tingene som ikke er så bra, og studere dem.

For å bistå institusjoner som ønsker å arbeide med kontroversielle emner, har ABM-utvikling opprettet BRUDD. Prosjektet er et samlingspunkt for høyst ulike institusjoner, som alle har det felles at de vil åpne for ubehagelige innblikk i norsk historie og samfunnsliv.

– Det er vel nesten alltid slik at det er seierherrene som skriver historien. For meg er det et viktig poeng at enhver generasjon må skrive og tolke sin egen historie. Langt på vei velger vi vår historie gjennom det vi fremhever, og det vi overser eller fortier, sier Østby. Han understreker at en sentral oppgave for ABM-utvikling er å legge til rette for at de beste og mest nytenkende fagmiljøene i landet får gunstigst mulige vilkår.

– ABM-utvikling skal først og fremst være et utviklingsorgan. Da er det viktig at vi søker samarbeid med de innovative miljøene. Skal vi være i forkant av utviklingen, kan vi ikke samtidig gå bak og passe på at alle de minste er med.



Jon Birger Østby. Foto: Jørn H. Moen

RE-IMAGINING THE MUSEUM

It is part of the museums' intention that its interpretations should be unstable and capable of constant renegotiations. This involves a recognition that history can only ever be a set of fragments about the past. The result is a multitude of small narratives, which do not come together to make one large metanarrative. (...) this means that historical interpretations can only be tentative and open-ended. This is an attitude which makes the museum open to the cultural negotiation of meanings."

Andrea Witcomb
Re-Imagining the Museum,
Routledge 2003, s 161

kontra museumsfaglig kompetanse generelt og i et skoleprosjekt spesielt

- Telemark museum – et dokumentasjons- og formidlingsprosjekt om romanifolket i Grenland
- Lepramuseet – ny utstilling med personhistoriene til og bilder av lepraspasienter

- Bergen skolemuseum – om mobbing – om ofre og mobbere
- Nordsjøfartmuseet – historien om dem som slapp unna internering og henrettelse
- Falstadsenteret – bygningens historie før og etter krigen som hjem for vanskeligstilte gutter og som fangeleir for NS-fanger
- Telemark museum – en utstilling om Quisling

Noen problemstillinger

Noen sentrale problemstillinger vi spesielt har diskutert:

- krigen – hvorfor er krigen fortsatt så problematisk i Norge
- hvem er heltene
 - har heltene monopol på sin versjon av historien og har de monopol på et sted
 - helter er ikke bare helter
- ofre og overgripere
 - hva skjer om rollene skifter
 - hva med usympatiske ofre og sympatiske overgripere
 - eller ofre som er ofre et sted men som er overgripere et annet sted
- lukkede institusjoners historie
- personvern og individets historie
- forskningsetikk og forskningskritikk

- menneskerettigheter og ytringsfrihet
- om å bruke nåtidens målestokk på fortidens holdninger og handlinger
- når slutter noe å være vanskelig
- hvorfor blir en historie fortid eller valgt bort
- om å sammenligne ofre og lidelser, hvem er «mest» ofre og hvem lider «mest»
- forholdet mellom museumsfaglig kompetanse og marginaliserte gruppers rett til egen representasjon
- krever museer på autentiske steder andre virkemidler?
- lokale kontra nasjonale hensyn

Ikke minst har vi diskutert hva det er som hindrer *museene* i å arbeide med de vanskelige historiene:

- hvem er de vanskelige for – og hvorfor
 - dreier det seg om museets/museenes selvpålagte restriksjoner?
 - er det hensyn til nærmiljøet, til kollegaer, til museets eiere, til venneforeningene, til de marginaliserte gruppene selv, til mediene osv.
 - er de vanskelige historiene rett og slett for vanskelige for museene?

NORGE – ET LITE STYKKE VERDENSHISTORIE

Stian Bromark og Dag Herbjørnsrud, 2005

“Som så ofte ellers er det viktig å trekke fram de underkommuniserte perspektivene på norgeshistorien, de som ikke inngår i Den store norske nasjonalfortellingen.” (s. 284)

“Ofte handler det bare om å betone andre sider ved den mangfoldige norgeshistorien enn det enfoldige inntrykket man fort kan sitte igjen med når den tradisjonelle historien om Norge fortelles.” (s. 36)

“Det er ikke de direkte løgnene i presentasjonen av fortiden som er det mest problematiske, snarere de mange fortielsene. Det er evnen til å skjule og fortrenge det ubehagelige som virkelig er truende. Uten å være åpen også om fortidens overgrep, står vi alle i større fare for å gjenta feilgrepene – bare mot nye fiender, mot nye grupper mennesker.” (s 262)

Eller er museene rett og slett ikke er interessert i de vanskelige historiene?

Noen tanker og erfaringer så langt

Arbeidsformen

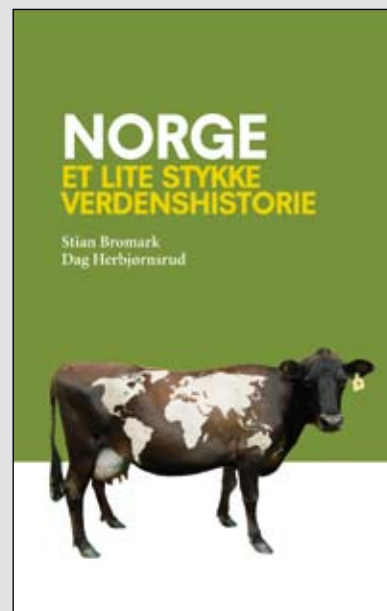
Arbeidsformen i BRUDD er det en kan kalle et selvkritisk forum. På hvert seminar blir prosjektene lagt fram for en blanding av ransakende disseksjon og kreativ idédugnad. Det har vært åpne, ærlige og til tider ganske tøffe diskusjoner med konstruktiv kritikk og anbefalinger om alternative måter å løse ulike problemstillinger på.

For å lykkes med denne arbeids-

formen, forutsetter den kontinuitet – både over tid og til en viss grad deltakere. Deltakerne bør kjenne hverandre og hverandres prosjekter, slik at alle tør å være åpne og trygge nok til å være både kritiske og selvkritiske.

Forankring

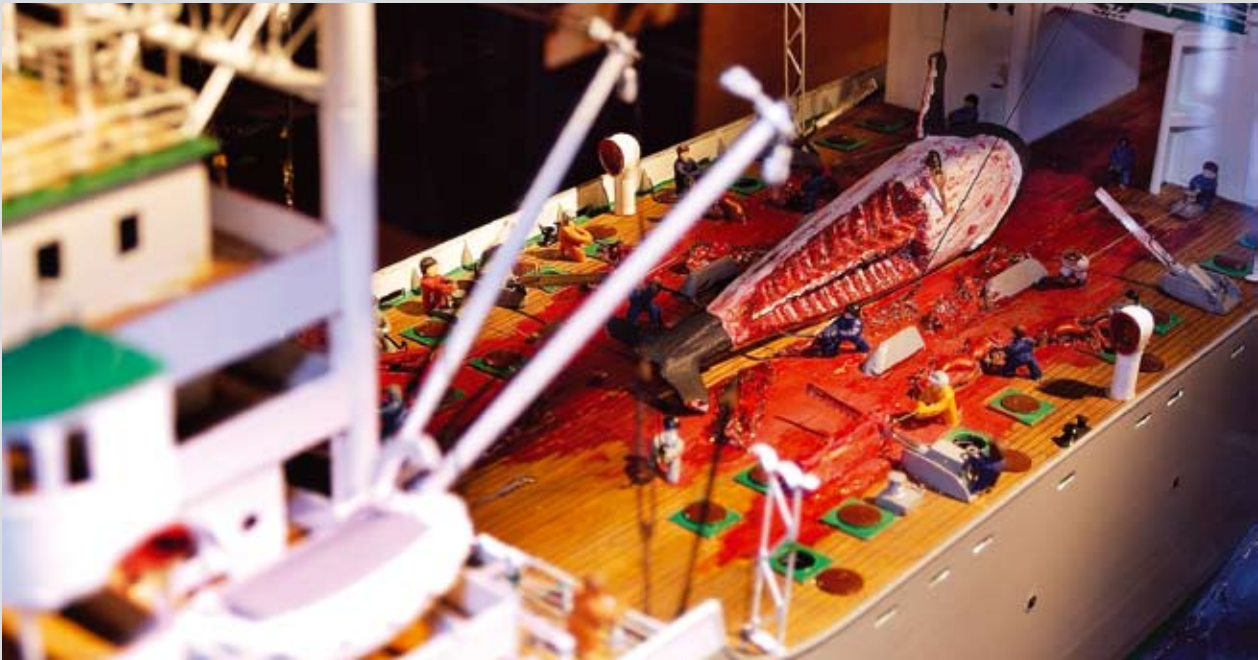
Å arbeide med vanskelige historier og kritisk formidling bør ikke være noe bare en eller et par ansatte «holder på med» i små og kortvarige prosjekter, men bør på ulike måter forankres og integreres i hele institusjonens tenkning og virksomhet. Med en institusjonell forankring pluss erfaring,



vil det over tid bli enklere å ta opp flere vanskelige historier og å være kritisk til de «evige sannhetene», samtidig som det blir lettere å møte eventuelle kritiske/negative reaksjoner fra eksterne miljøer og personer.

Tid og prosess

I BRUDD-prosjektet ble museene invitert til å velge vanskelige og marginaliserte temaer og/eller tematikk der det skulle brukes kritisk formidling. Å arbeide med vanskelige – og viktige – historier er rett og slett vanskelig. Og det tar tid. Å finne gode problemstillinger og innfallsvinkler som for eksempel



Modell av hvalfangstskute på Hvalfangstmuseet i Sandefjord. Foto: Cedric Archer

ikke skal bli tabloide eller resultere i nye overgrep overfor en marginalisert og sårbar gruppe, er utfordrende og tidkrevende. Ikke minst fordi terrenget kan være ukjent og uoversiktlig. Eller problemstillinger og ideer som høres viktige og spennende ut, kan i praksis vise seg å være helt tradisjonelle og uproblematisk. Eller problemstillinger som kanskje ikke virker så vanskelige, kan skape så sterke reaksjoner at man velger å utsette eller skrinlegge prosjektet.

Å arbeide med vanskelige

historier eller kritisk formidling, dreier seg ofte om å starte en prosess en ikke riktig vet hvordan vil utvikle seg. Man må tørre å starte uten å ha fasit i hånden, noe som betyr at man ikke nødvendigvis lykkes med en gang, at de «gode resultatene» uteblir eller blir ganske annerledes enn det en hadde tenkt. Å arbeide med «BRUDD-relatert» tematikk er å våge å prøve og feile, det dreier seg om å være i en prosess.

Reaksjoner fra omverdenen

Et par av prosjektene har fått

mye omtale og vakt sterke reaksjoner i enkelte medier. Falstadsenterets planer om å dokumentere og formidle hele Falstadbygningens historie og Telemark Museums planer om en Quislingutstilling er to prosjekter som har fått gjennomgå i mediene. I BRUDD-gruppa diskuterte vi på forhånd hvem som kunne komme til å reagere og hvordan museet skulle håndtere eventuelle negative reaksjoner. Det som imidlertid skjedde i disse to tilfellene, var at reaksjonene kom fra totalt uventet hold,

PEER GYNT

– Ja, tenke det; ønske det; ville det med;
man gjøre det! Nei; det skjønner jeg ikke!
Henrik Ibsen, *Peer Gynt*



fra personer og grupper som vi overhode ikke hadde tenkt muligheten av. Det interessante er at reaksjonene kom mens prosjektene fortsatt bare var på idéstadiet.

Museene er uvante med negative og til dels aggressive reaksjoner på det arbeidet som gjøres, og for noen av BRUDD-deltakerne har dette vært grunn nok til å utstette arbeidet. I et par tilfeller har prosjekter blitt utsatt eller omarbeidet på grunn av negative reaksjoner fra f.eks. museets venneforening, fra styret eller kolleger. Men også det motsatte kan skje, f.eks. har Naturhistorisk Museum på Tøyen fått overraskende stor og positiv dekning av mediene på sine planer om en utstilling om homofili blant dyr.

Med andre ord: Det er umu-

lig å forberede seg på reaksjoner fra omverdenen.

Reaksjonene har aktualisert noen sentrale problemstillinger: Skal noen få menneskers oppfatninger/meninger få styre hva museene formidler og/eller dokumentere? Hva er da et demokrati? Noen mener tydeligvis at de har monopol på et sted og/eller en historie, at de alene har definisjons- og representasjonsretten – skal det være slik?

Museenes tradisjon med at det er helterollene og heltehistoriene som skal fortelles, er sterkere forankret hos publikum enn vi i utgangspunktet var klar over. En av innringerne til ett radioprogram sa: «Det er greit at Quisling finnes på bibliotekene, men ikke gi ham plass på museet». Her står vi overfor en interessant oppfatning vi tror er meget

utbredt: De vanskelige historiene kan gjerne finnes i bøker, på film, på TV og i avisene, men de skal ikke fortelles på museene. Hvem er museumsvokterne?

Hvem skal få en stemme? Er det riktig å gi nynazistene en stemme? Er noen stemmer viktigere – eller riktigere – enn andres? Hvem tar vi hensyn til? Hvilket menneskesyn praktiseres?

Krigen viser seg å være vanskeligere enn vi trodde. Det viser reaksjonene på Quislingutstillingen og ikke minst debatten om hvem som skal være i fokus på Falstadsenteret; fangeleiren under 2. verdenskrig eller hele bygningens 100-årige historie?

Temaer museene selv tror er vanskelige og kontroversielle, skaper ikke reaksjoner i det hele tatt.

DET SANNE, DET VANSKELIGE OG DET KRITISKE

Kultregissøren Sergio Leone laget for lenge, lenge siden filmen «The Good, the Bad and the Ugly». En fristende inspirasjonstittel til en liten artikkel om det Sanne, det Vanskelige og det Kritiske i museene. For det Sanne er godt, det Vanskelige er ikke bra og det Kritiske er stygt. I alle fall om det rammer oss selv. Flertallet av de norske museer pretenderer nokså uten videre å formidle det sanne, de unngår rimelig systematisk vanskelige problemstillinger og blir veldig forfjamsset om de utsettes for kritikk. For det er de ikke vant til.

Men nå skal vi snu på det hele og kanskje gjøre «the Bad and the Ugly» til nye og spennende forbildeskikkelser i våre museer. La meg da først komme med

en innledende advarsel

Av og til er noen sinte for en ny skulptur eller utsmykning, og en representant for kommunen som har kjøpt verket, sier gjerne til media at «det er jo kunstens mål å provosere». Det er et av de dummeste utsagn jeg vet om, helt på linje med Dagbladets valgspørsmål: «Sterke meninger». Sterke meninger kan enhver idiot ha, og har det som oftest også. I Mexico het det regjerende partiet gjennom 80-90 år «Det nasjonale partiet for den institusjonaliserte revolusjon», men det forhindret naturligvis ikke at det raskt utviklet seg til det nasjonale partiet for den institusjonaliserte korrupsjon.

Både kunsten som har som mål å provosere, Dagbladets selvhøytidelige slagordmakere og

Zapata's etterfølgere i Mexico, hadde som intensjon at utfordringen skulle være kontinuerlig, rensende og dermed frigjørende. Men dessverre: det ligger ingen kvalitetsgaranti i en provoserende kunst, eller i sterke meninger eller i en institusjonalisert revolusjon.

Disse innledende ordene er ment som en advarsel: Heller ikke for museene ligger det noen kvalitetsgaranti i en vanskelig problemstilling, i et provoserende utgangspunkt, eller i ønsket om å åpne øynene for en glemte sak.

Edle hensikter og ønskede BRUDDuljer

BRUDD-initiativet har mange utgangspunkt. Nokså direkte kommer inspirasjonen fra Sve-

rige, men er likeså mye en del av en internasjonal trend i retning av å se museene delvis som samfunnsaktører og delvis som samfunnsengasjerte institusjoner.

Samfunnsaktør-blikket har vært kritisk. Fokus har vært på hvordan museene ureflektert har pretendert å stå for en sannhet – det riktige, det korrekte – og ikke en gang har skjønt at den sannhet som formidles er en versjon, ett av flere mulige alternativ, en tolkning, en kolossal forenkling, og at denne versjonen oftest står for en spesiell klasses eller en spesiell samfunnsgruppes synsvinkel. Kritikken har gått på at museet står for bestemte interesser uten en gang å skjønne at det faktisk gjør det. En del av bevisstgjøringskravet har gått på at utstillinger skal signeres, at det skal fremgå hvems synspunkt som skal formidles. Og som en videre konsekvens av dette har ofte kommet krav om at de samfunn som fremstilles også skal bli meddeltagere i fremstillingen.

Det samfunnsengasjerte blikket er beslektet med aktør-blikket, men legger mer vekt på at museet skal være deltager

i samfunnsdebatten. Det er ikke minst dette noen svenske museer har gitt seg ut i. Og hensikten er edel. Det er de undertrykte minoriteters sak som skal tales, de fattige land mot de rike, og ikke minst vil de ta opp vanskelige temaer («Svåra saker» som en utstilling og formidlingsprogram fra Riksutstillinger heter).

ABM-utviklings BRUDD-initiativ fokuserer på de vanskelige temaene og de skjulte historiene som skal frem i dagen. Implisitt i dette ligger naturlig en kritisk holdning til museenes ureflekterte sannhetsforvalterkrav.

Min rolle i dette skrevet er å gå et skritt lenger: Å stille meg kritisk til det vanskelige.

Dette er i tråd med den arbeidsformen som BRUDD-seminarene har hatt, der vi nådeløst – men fruktbart! – har kritisert hverandres prosjekter. Min egen oppfatning er at jo vanskeligere temaer en tar opp, jo mer kritisk må en vurdere seg selv. Dette gjelder ekstra mye når en er overbevist om at en handler i det godes tjeneste. Da ligger overgangen fra den ene Sannhet til den neste snublende nær.

Det er naturligvis en fare

Per Bjørn Rekdal,
Kulturhistorisk Museum,
UiO, har deltatt i BRUDD
som ressursperson; som
innleder, diskusjonspartner
og inspirator.

for at jeg skremmer museer bort fra å prøve de vanskelige temaer når jeg i denne teksten skal vise litt av alt det fæle som kan skje om en ikke passer på. Det ville være synd, for BRUDD-initiativet er noe av det beste som har skjedd innen norsk museumsliv de siste tiårene. Men det er nå en gang slik at når man begir seg ut i åpent terreng med en vanskelig sak, så står kanskje reven på lur, klar til å kaste seg over det lille museet og BRUDD-uljen kan bli stor. Men slik er nå en gang livet: Bjørnens fredsoppgjør i Hakkebakkeskogen er en skjør affære. Snart er reven på musejakt igjen og mus(e)ene må på ny bruke sin kløkt – i samfunnets tjeneste, som det står i ICOMs museumsdefinisjon.

Det er kanskje lagt merke til at jeg omtaler museer som tenkende vesener. Det er for å gjøre det enkelt for meg selv. Jeg mener selvsagt museets ledelse, i en eller annen forstand.

Er da museer fortsatt sentre for de autoriserte versjoner?

Synet på hva museer skal være vil selvsagt variere. Å komme på museum vil for de fleste si å være utdatert. Men det kan også bety å være opphøyet til noe stort og positivt – som å «bli innkjøpt» til Nasjonalgalleriet eller et annet kunstmuseum. Ikke bare er det et kvalitetsstempel, men deri ligger også en form for autorisasjon, en bekreftelse av «riktighet».

Da National Air and Space Museum i Washington i 1995 ville lage en problemorientert utstilling om bruken av atomvåpen mot Japan, laget krigsveteranforeninger og politikere bråk, og direktøren for museet valgte å gå. Problemorienteringen var rimelig mild, har blitt presentert i mange bøker om samme tema, og har som legitim ytring i bøker vært ansett for uproblematisk. Krigsveteranene oppfattet det imidlertid slik at man besudlet et nasjonalt monument (nemlig det nyrestaurerte bombeflyet Enola Gay), mens direktøren mente at veteranene på en utålelig måte kneblet museets ytringsfrihet og ulovliggjorde formidling på et seriøst faglig nivå (se hele dis-

kusjonen på <http://www.lehigh.edu/~ineng/enola/>).

Vi har i Norge fått en lignende sak med utgangspunkt i Falstad-senteret, der problematiseringen av bygningens skolehistorie er blitt oppfattet som en besudling av stedet som krigshistorisk monument.

Men ikke alle museer blir utsatt for et slikt press i retning av å unngå problemorienterte, potensielt kontroversielle utstillinger. Det er først og fremst de museene som i manges øyne har som oppgave å autorisere de nasjonale eller lokale versjoner av historien som møter motforestillinger. Når disse museene ønsker å ta opp vanskelige temaer eller fremstå på en ny måte, har de en tyngre oppgave i å redefinere seg selv i sitt styres og sine brukeres øyne enn mange spesialmuseer.

Mange som reagerte negativt på remontering av Nasjonalgalleriets utstillinger tidlig i 2005, mente at Nasjonalgalleriet nettopp har som oppgave å fremvise en autorisert versjon, at det er noe positivt. Slike som meg, som ønsker å løsrive museene fra autorisasjonspliktens tvangstrøye, vil nesten automatisk sympatisere med de som skaper

endring. Men vi faller lett ned i en ukritisk applaudering av endringen som sådan. Enhver endring – eller mangel på sådan – må naturligvis både kunne begrunnes og kritisk vurderes.

Det problemorienterte som pedagogisk metode

Fremtidens museum ligger for meg ikke i institusjonen som tviholder på at den er full av korrekte historier og autentiske objekter og derfor er forskjellig fra de andre «useriøse». Fremtidens museum er for meg bl.a. et sted som bruker utstillingsmediet til formidling av kunnskap, forståelse og *spørsmål*. En institusjon som er gjennomtenkt, men ikke skråsikker.

Det problemorienterte kan sees som en formidlingsform som kan gjennomsyre nesten all formidling. Det behøver ikke dreie seg om vanskelige spørsmål i det hele tatt, men om en måte å forholde seg til virkeligheten på. Det kan til og med godt dreie seg om nokså trivielle temaer.

Det er helt grunnleggende viktig å huske at problematiske temaer godt kan behandles på en lite problematiserende måte. Ønsket om å ta opp det vanske-

lige kan fort bare bli en ny, motsatt versjon av det foregående, der det gode og det dårlige skifter plass, og man er over i en nyoppusset, tidsriktig, men like autorisert Sannhetsversjon.

Det vanskelige er trendy og sensasjonalistisk

Selv om det selvsagt er tvilsomt at majoriteten av museer vil gripe til BRUDD-aktige problemstillinger og formidlingsformer, et er likevel en fare for at det problemorienterte i enkeltmuseer kan utvikle seg til å bli en ny og effektiv egenpromoteringsmåte, med mye pressedekning, mye støy og stort publikum som underveismål, og naturligvis berømmelse og større bevilgninger som endemål.

Dessuten er det en fare for at – selv om vår intensjon slett ikke går i den retningen – effekten av våre problemorienterte handlinger likevel kan bli akkurat slik.

For en del år siden delte en velkjendisert, men dog somseriøs-regnet tv-reporter og jeg bil på vei til et bryllup et godt stykke unna. Vi hadde mye tid til å prate. Hun fortalte meg at det viktigste de hadde lært på

journalisthøyskolen var «Følg konflikten!». Det var hennes ledestjerne. De fleste av oss har kanskje opplevd eksempler på negative konsekvenser av en slik filosofi: En liten konflikt i utkanten av en institusjon/et firma/eller hva som helst, kan bli forstørret til å dekke over alt det andre, med triste følger for de menneskene som blir involvert. Også for de «gode».

Jeg har selv stått nær et offer som media hadde et utelukkende sympatisk forhold til. Men medieoppmerksomheten var så dramatiserende og forvrengende at offeret opplevde det som et nytt overgrep. Det som var interessant var at der i omgivelsene for den type overgrep fantes rutiner for å beskytte ofre mot de «sympatiske» innstilte media.

Museer *kan* også havne i en slik «følg konflikten»-rolle fordi det kan gi uttelling på publikumstallene, på bevilgninger, det gir i det hele tatt oppmerksomhet. Museer har gjennomgående et naivt forhold til seg selv som massemedium, som aktører i et mediekobbel. Riktignok er de fleste stadig blant de nesten usynlige i bikkjeflokken, men behovet for egenoppmerksom-

het er økende. De vil gjerne være med på å flagge spennende og kanskje problematiske temaer, og krafser like ivrig etter medieomtale som alle andre, men skjønner ikke riktig at de selv tilhører mediefamilien.

Telemark museum drodlet for eksempel for en del år siden rundt en utstilling om fire berømte telemarkinger, hvorav Hjalmar Johansen var en av dem (og det følgende har ingenting med Telemark museum å gjøre, det er bare et beleilig eksempel). Hvis vi tenker oss at det skulle blitt en utstilling som fokuserte på Det Vanskelige, hva skulle den gjort ut av Hjalmar Johansen og hans liv? Den autoriserte historien om kraftkaren som overlevde det utroligste sammen med Nansen, eller mer historien om mannen som på Sydpolsferden sa ifra til Amundsen etter at Amundsen angivelig i panikk hadde stukket av fra mennene sine, og fikk så mye svi for det at han til slutt tok sitt eget liv? Avisene har i de siste årene utelukkende vært interessert i den siste historien ut fra sin selvfølgelige logikk om å følge konflikten.

Men hvor skal museene stå i dette? Hvor mye skal man

på vanlig vis fokusere på de ytre hendelser? Eller hvor nær mannen som person skal man komme? Skal man trekke frem at Hjalmar Johansen følte som et så stort problem for Nansen, der han – som man gjerne sier – «ikke kunne tilpasse seg livet i land», at Nansen satte det å ta med Johansen som en gjenytelse for at Amundsen skulle få låne Fram? Og at Johansen underveis mot Antarktis angivelig noen ganger utfordret Amundsens autoritet ved å mene seg mer erfaren enn Amundsen? Dette står i bøker, men hva sier Hjalmar Johansens slekt om slikt kommer opp som tekst i en museumsutstilling? Og ville det egentlig være rettferdig overfor Hjalmar Johansens ettermæle? Eller Amundsens? Hva er det egentlig museet har lyst til å formidle? Hvordan og hva kan museet bidra med som ikke andre media kan?

Det bringer meg over på de personlige historiene. De finner man nå overalt.

Den personlige historien og effekten av utstillinger

At effekten av personlige historier kan være annerledes når den står i en museumsutstilling

enn i en bok, har ikke bare med synet på museet å gjøre.

For det første: Utstillingen er et enkelt, tildels unyansert og emosjonsskapende medium. Ufattelig mange museumsfolk refererer til utstillingskatalogen når utstillingen deres blir kritisert for ett eller annet. Men av 10.000 besøkende, er det kanskje 200 som kjøper katalogen. Og av disse er det i beste fall 100 som leser den. Altså 1 %, sjenerøst anslått. Selve utstillingen blir sjelden lest. Den blir «tatt inn», om man kan si det slik.

For det andre: En bok som selges i 10.000 eks. er nesten en bestselger. En utstilling sees ofte av minst så mange. Og det som står i en utstilling, det henger der – bokstavelig talt «på utstilling». Det er en offentlig opp/ut-hengning – hver dag, i månedsvis, mens det å lese en bok er mer privat.

Den personlige historien er et dramatiserende grep

Mens man i gamle dagers museum vanligvis hadde en overskrift der det sto f.eks.

Landbruk,
har noen etter hvert flyttet seg via

Sauehold var viktigst for landbrukerne

og kanskje til

Det året mistet bondene de fleste sauene sine

og kanskje enda til

I 1868 mistet Nes-Lars (1837-1895) alle sauene sine i det Store Raset.

Det er interessant å sammenligne informasjonsinnholdet i de fire tenkte utstillingsoverskriftene. Overskrift tre og fire gir mange flere informasjonsinntak om bønder, sauer, klima og personlige skjebner, men de taper egentlig den viktige oversiktsinformasjonen som ligger i nr. to. Og man fokuserer på det *uvanlige* i stedet for det vanlige.

Medias dramatiserende personfokusering blir kritisert for akkurat dette: Det sies at vi blir dummere av bare å lese om dramatiske hendelser som rammer enkeltpersoner fordi de er løstrevet fra sin sammenheng, både mht vanlighet, hyppighet, tid, sted, andre personers udramatiske liv, osv. Tar vi medias verdensbilde alvorlig blir det vanskeligere for oss å fatte kompliserte saksforhold og å skille det spesielle fra det generelle. For eksempel mediestøyen rundt

asylsøkere som dreper gjør det vanskelig å fortelle og få gjennomslag for at det store flertall av asylsøkere ikke er kriminelle. For ikke å snakke om noe så komplisert som at det visstnok både er sant at ungdommer med innvandrerbakgrunn er mindre kriminelle enn andre ungdommer og sant at ungdommer med innvandrerbakgrunn topper kriminalstatistikken.

Men en dramatiserende personfokusert formidling gjør oss selvsagt nysgjerrige! Vi får lyst til å vite mer. Om Nes-Lars og sauene hans og hvordan det gikk når de ble borte. For museene som praktiserer en dramatiserende personfokusert formidling hevder alle at dette er et formidlingsgrep som skal bringe oss nærmere inn på de reelle, faktiske menneskene det gjelder, og at dette skal vekke vår interesse i en slik grad at vi ønsker å vite mer om de større sammenhengene.

Uansett stiller en personfokusering oss overfor utfordringer.

Personvernet: Individet er ingen isolert øy

Viktigst er *personvernet*. Det gjelder ikke bare enkeltindividet. Alle mennesker inngår i en rela-

sjon til andre. Vi har fått et museum som omhandler romani-folket/taterne, men ikke alle personer ønsker at deres egen romanitilknytning skal bli kjent. Skulle museet navngi en tater har det fortalt at hans slektnin-ger også er tater. Det er ikke nok – i alle fall fra et etisk synspunkt – å si at dette er den personens eget ansvar og at han selv må vurdere virkningen av å stå frem.

Konkrete problemstillinger har bl.a. ligget i at personer ikke ønsker at deres slektning på utstillingsfotografier skal bli gjenkjent og identifisert som tater. Ethvert museum som omhandler en stigmatisert minoritet har et selvfølgelig ansvar her (et ansvar som Glomdalsmuseet i parentes bemerket tar meget alvorlig).

Samtidig er det klart at en slik problemstilling blir paradoksalt når hele hensikten med utstillingen er – i samarbeid med representanter for minoriteten – å fremme en forståelse for at ingen skal skamme seg over å tilhøre denne minoriteten.

Norsk Skolemuseum i Bergen tenkte en stund på å lage en utstilling om mobbing, bl.a. gjennom konkrete historier.

Men navngir du en mobbet, vil mange identifisere mobberen. Og mobberen har kanskje aldri trodd at han var en mobber. Familien hans har i alle fall ikke trodd det.

Fremstiller du et offer, skaper du gjerne ofre også i motsatte leir.

Mange husker Bjugn-saken. Når først en slik sak kom opp, var det uunngåelig at den ville skape ofre på begge «sider». Men etterforskerens lite innsiktsfulle håndtering av saken forsterket skaden.

En tenkt (men slett ikke utenkelig) museumsutstilling om forholdene på en internatskole eller et barnehjem der det har foregått overgrep og der lokal-samfunnets innbyggere har vært ansatte i barnehjemmet gjennom et par generasjoner, reiser en problemstilling som har veldig mye til felles med Bjugn-saken. Og en uheldig håndtering fra museets side kan ha omtrent samme effekt som etterforskerens håndtering i Bjugn.

For i en sak der ingen er dømt, kan resultatet bli at alle blir dømt – dømt ikke minst til evig uklarhet om hva og hvem.

Er det da umulig å ta opp slike problemstillinger? Ja, jeg

vil tro det er umulig hvis en sikter på å fremstille noe som helt riktig, at man sikter på å ha «løst» problemet. For det lar seg helt sikkert ikke løse fullt ut.

Men kanskje kan man gripe det an ved å blottlegge de etiske dilemmaene som reises? Og fortelle i utstillingen om hvor viktig det er at overgrepshistoriene blir omtalt fordi barna har krav på respekt for sin versjon. Og om hvor viktig det er å fortelle at de som arbeidet der har krav på respekt for sin versjon. Og ikke minst – at versjonene er *individuelle*, så vel som at virkeligheten er både kompleks og nyansert. Det er ikke De Ansatte mot Barna. Og var det virkelig De Ansatte mot Barna er det samfunnsforholdninger og bedriftskultur som kanskje er det fokus som kan gi publikum mest innsikt.

Poenget mitt er: Ønsker museene å gi seg inn på å fortelle om vanskelige personlige historier og overgrep, så skal de gjøre det ut fra en grundig forhåndsgjennomtenkning som går dypere enn en opplest og vedtatt offer/overgriper-versjon.

Nåtidens målestokk god nok for fortidens «synder»?

Personvernet har også en annen

dimensjon som går på i hvilken grad det er riktig eller rettferdig å vurdere en fortidig persons handlinger med nåtidens målestokk. Og dette gjelder ikke bare i forhold til personvern, men kanskje enda mer i forhold til det å formidle en reell forståelse for tidligere samfunnsforhold.

Det har i et par tiår vært veldig populært å finne ut at de og de kjente og – trodde vi – moralsk høyverdige menneskene egentlig var rasister, osv. Slike avsløringer øker stort sett ikke innsikten i hva personen står for. Tvert imot tar de ofte oppmerksomheten bort fra hovedforståelsen og fokuserer på en løserevet delforståelse.

At enkelte radikale personer i 1920/30-årene trodde på rasehygieniske teorier, betyr selvfølgelig ikke at de var bortimot nazister. Sett ut fra deres samtids kunnskapsstæsted var deres holdninger i prinsippet kanskje ikke svært forskjellige fra de som i dag ønsker å redusere frekvensen av arvelige sykdommer ved hjelp av genteknologi og annet. Det er ikke et uproblematisk synspunkt i dag, og rasehygienikernes synspunkter var heller ikke uproblematisk den gang.

Før krigen snakket man bramfritt om «den engelske rases» egenskaper. Eller den tyske. Eller nordiske. Mange av karakteristikkene av svarte som ofte gjengis til skrekk og advarsel i dag, kunne godt også ha vært brukt på f.eks. «den franske rase» eller «den latinske». Når alle trodde at der faktisk var konkrete forskjeller mellom raser, og når kanskje de fleste ærlig trodde at for eksempel folk i Norden utgjorde en egen rase, forskjellig fra for eksempel mennesker i middelhavslandene, så er det faktisk en annen holdning enn den vi i dag kaller rasisme.

Det er viktig å forstå at mellomkrigstidens alminnelige forestillinger om rase – inkludert ideer om svartes negative egenskaper – er radikalt forskjellige fra for eksempel nazistenes systematiske forakt for «undermennesker», men at så alminnelige forestillinger om raser tross alt ga en grobunn for ekstreme synspunkter og bevegelser.

Poenget ovenfor er såpass sterkt understreket fordi jeg synes man i dag så ofte synder mot å gjengi en nyansert forståelse på dette feltet.

Men enda mye klarere må det være at vi aldri unngår en sammenlignende vurdering av hva som ville være akseptabelt i dag – eksplisitt eller implisitt. Og vi kommer selvsagt virkelig galt avsted hvis vi sier at utryddelse av andre mennesker må sees med sin tids briller som noe man hadde et helt annet og mer «naturlig» forhold til.

Falske sammenhenger

Når en finner uttrykksmåter i den forholdsvis nære fortiden som ville vært forkastelige om de ble brukt i dag og vurderer dem nåtidens forestillinger, skapes lett falske sammenhenger.

For eksempel: Det er helt alminnelig å referere til Vigelandsskulpturer i Frognerparken i Oslo som «bastante, germanske overmennesker». Vigeland sto, om man kan si det slik, politisk langt til høyre, og etter krigen ble det sådd tvil om hans sinnelag hadde vært det rette. Dermed ble sammenhengen etablert. Men sett i lys av de rådende stilarter da Vigeland skapte disse skulpturene, var det absolutt ingen som helst grunn til å tolke dem som «germanske overmennesker». Og sett i lys av motivkretsen (som

egentlig stammer fra århundreskiftets liv/død-problematikk som også Munch var så opptatt av) blir karakteristikken helt gal: Her er det fint lite av «Kraft durch Freude». Tvert imot. Etter et kort liv er det tvilen og døden som innhenter oss alle. Altså en falsk sammenheng.

Eksempel 2: Nasjonal samling brukte i sine reklameplakater bilder av glade, blonde ungdommer, gjerne i en setting av norsk natur og tradisjonell kultur. Disse plakaterne blir ofte gjengitt nå og vi ser dem som spesielt nazistiske. Men de andre partiene brukte også slike plakater, med nesten samme slags motiver.

Eksempel 3: Nasjonal samling drev valgkamp med bannere og delvis uniformer. Men det gjorde «tramgruppene» til Arbeiderpartiet også. Hadde vi sett en tramgruppe i aksjon i dag, ville vi umiddelbart ha assosiert til nazisme. Men det gjorde man ikke i mellomkrigstiden. Altså igjen: vårt moderne blikk på fortiden skaper falske sammenhenger.

(Dermed ikke sagt at uniformerte valgkampdeltagere og utstrakt bruk av blonde ungdommer i nasjonalromantiske valgplakater fra mange partier

var uttrykk for problemfrie holdninger!!).

Den nære fortidens konsekvenser og det personlige ansvar

Beslektet med problemstillinger om personvern er spørsmål om personlig ansvar for konsekvensene av tro og handlinger i nær fortid.

Sommeren 2003s debatt om hvorvidt medlemmene av AKP (marxist-leninistene) fra 1970-årene hadde et personlig medansvar for overgrep som deres politiske meningsfeller i andre land gjorde, illustrerer at man i dag er opptatt av problemstillinger rundt personlig ansvar. AKP-debatten fikk meg til å tenke på min egen millimikrobeskjedne rolle i forhold til det sørlige Afrika (kortvarig medlemskap i styret for Fellesrådet for det Sørlege Afrika): Hva ville mitt personlige ansvar vært om Nelson Mandela hadde vist seg å være en Idi Amin? Ville da min beskrivelse av min rolle som mikroskopisk, bli oppfattet som feig ansvarsfraskrivelse?

I løpet av BRUDD-seminarene luftet Lepramuseet (Det medisinskhistoriske museet) i Bergen ideen om en utstilling om krybbedød. En slik tenkt

utstilling aktualiserer problemstillinger rundt ansvar og satte i gang mange tanker hos meg.

Da mitt eldste barn ble født i 1974, var det nylig utgått en tilråding om at babyer skulle ligge på magen. Hensikten var å redusere frekvensen av krybbe-død. Den var nemlig altfor høy i Norge. Og ryggeleie kunne lede til at oppgulp havnet i luftrøret og medføre kvelning. Mitt barn gikk det utmerket med.

Men nå er meldingen motsatt. Mageleie må unngås. Og det skal ha gitt resultater: Frekvensen av krybbe-død har sunket kraftig.

De som anbefalte mageleie er fortsatt blant oss. Hvilken skyld har man for uoverskuelige fremtidige konsekvenser? Burde de vært overskuet? Hvilken skyld har personer fra den nære fortid for oppfatninger som den gang kan ha ført til dødsfall og som i dag er forkastet? Hvor går grensen mellom en forståelse av den sammenheng personer opptrådte i og en umoralsk bortforklaring?

Mange vil si at eksemplet ikke er godt, for i dette tilfellet er det selvsagt absolutt ingen tvil om at alle involverte parter ville det beste, og jeg er helt enig

i det. Men er en god hensikt alene tilstrekkelig i et ansvarsperspektiv?

Og hvordan er det forventet at de vil tenke – og etterpå opp- tre – de som oppsøker en slik utstilling og selv har mistet et barn som lå på magen? Og hva med de som fikk beskjed om å gå ut og anbefale mageleie?

Jeg synes absolutt ikke at man skal avholde seg fra å lage slike utstillinger. Men man skal tenke gjennom saken ordentlig først og handle deretter.

Heltene fra i går kan være «skurkene» i dag

Hvordan forteller man en historie om helter eller ofre fra den nære fortiden som nå assosieres med undertrykkelse? «Serberne» var helter og ofre i sin kamp mot Tyskland under 2. verdenskrig, og satt i fangeleire i Norge, men ble undertrykkere og folke-mordere mange år senere hjemme. Jødene var utvilsomme ofre under nazismen, mens mange mener at Israels politikk i dag representerer et overgrep mot palestinerne.

Det åpenbare svaret er at en serbisk person ikke er kollektivt ansvarlig for hva andre serbere gjør i fortid og nåtid, og

det samme vil selvsagt gjelde jødiske personer. Dessuten kan en og samme person være et offer i fortiden, men bli til en overgriper i samtiden. Denne personen blir naturligvis ikke mindre av sin tids offer av den grunn. Vurderingen av en for- tidig hendelse kan selvsagt stå på egne ben.

Men i praksis vil historiens ulike aktører av mange ulike grunner ofte være interessert i å skape sammenhenger. F.eks. har i enkelte tilfeller israelske myndighetspersoner gitt uttrykk for at en kritisk holdning til israelsk palestina-politikk er anti-semitisme i praksis. Og fremhevet det bekymringsfulle i at anti-semittismen har vokst overalt i Vest-Europa. Slike ønskede sammenblandinger har lett for å skape selvoppfyllende profetier.

Svaret er fremdeles at museet må skape tydelige skiller mellom ulike historiske hendelser uten å skape nye gapestokker for f.eks. serbere, jøder/israelere, skole- hjemsbarn eller skolehjems- ansatte.

Er alle stygge andunger egentlig svaner?

Antropolog-kollega Tord Larsen stilte i sin tid ovenstående

spørsmål (Antropolognytt 2, 1979). Hans utgangspunkt var at han hadde støtt på åpent rasistiske holdninger fra urbefolkningsrepresentanter – fra personer i undertrykte grupper vi arbeidet for å støtte – og at vi sjelden eller aldri tok et oppgjør med slike holdninger når de kom fra den kanten. De ble oversett, dekket over eller jattet med. Vi manglet en strategi for å håndtere slikt når det kom fra undertrykte grupper.

Nå er vel så ofte situasjonen motsatt: Sakesløse minoritetsmuslimer i Norge blir for eksempel bebreidet for hva majoritetsmuslimer gjør i andre land.

Poenget er egentlig det samme, uansett hvilken vei en ser det: En fair kritikk av minoritetspersoners holdninger kan fort utnyttes av andre til å fremme fremmedfiendtlige holdninger overfor en hel gruppe. Og stilt overfor dette griper gjerne museer og andre til ensidige vennliggjøringer av minoritetene, noen ganger som en slags heroisert stakkarsliggjøring, mens det Vanskelige konsekvent blir knyttet til majoritetssamfunnets uforstand.

For en gruppes offerstatus lar seg vanskelig kombinere med

individualisering, med gode og mindre gode enkeltpersoner. Dessuten er ingenting mer uhåndterlig enn usympatiske ofre.

Våg å stå som ...

Mye av det jeg skriver om i denne lille epistelen dreier seg om det samme – igjen og igjen – men fra ulike innfallsvinkler. Å skifte innfallsvinkel, kanskje å fokusere på det paradoksale, kan være et godt formidlingsgrep.

Min egen utstilling (for dette var en signert utstilling) «Om Krigens Skjønnhet eller Den Vakre Volden» for ti år siden på Historisk museum i Oslo, utnyttet naturligvis uhemmet det oppsiktsvekkende paradoksale i sammenstillingen av skjønnhet og vold. Min opprinnelige tanke var å lage en utstilling som het «Om Krigens Skjønnhet og Den Meningsfulle Volden», men det skapte så mye avskyreaksjoner i staben at jeg ga det opp. Det burde jeg ikke gjort, for det som karakteriserer mye vold er at den er sterkt meningsfull for de som utøver den, og en drøfting av slik meningsfullhet ville vært opplysende for oss som forsøker å reflektere rundt voldens og krigens estetiske garnityr.

Egentlig angrer jeg på at jeg bakket ut av den mest kontroversielle innfallsvinkelen den gangen. Jeg hadde kunnet forsvare den. Selv om det nok hadde ført til at utstillingen ikke hadde blitt realisert. Den gangen.

La det være mitt siste råd: Når man arbeider ut fra det Vanskelige kan det være lekende lett også å havne over i det medievennlige oppsiktsvekkende. Det er i og for seg greit nok. Men ønsker du å vri skruen enda noen hakk inn, slik at du havner over i det som de samme media roper høyt i forargelse over, men som du likevel mener at du kan stå for og begrunne, så vik ikke. Museer skal være steder for refleksjon. På ordentlig.

BRUDD

PÅ NORSK DØVEMUSEUM OG TRØNDELAG FOLKEMUSEUM

Møtested for hørende og tegnspråklig kultur

Norsk Døvemuseums er per i dag en samling gjenstander plassert i to mindre rom i Rødbygget – den gamle døveskolen i Trondheim. Vi ble med i BRUDD-prosjektet ut i fra en tanke om at Døvemuseet dreier seg om formidling av en ukjent historie til en ny gruppe brukere. Vi ønsker å tilrettelegge døvemuseet for tegnspråkbrukere, både med henblikk på innhold og formidling. Samtidig skal det også være et møtested for hørende og tegnspråklig kultur – en arena for utfordring av fordommer og stereotype framstillinger av «oss» og «dem». Det dreier seg om å synliggjøre en gruppe som ikke har kommet fram i de kulturhistoriske muse-

ene, om å løfte tegnspråk og tegnspråkkultur fra kategorien handikap til kategorien kultur, og å løfte usynlige grupper fram – å se dem i ny sammenheng.

På grunn av manglende finansiering er Døvemuseet et av de prosjektene som ikke helt har kommet på føttene i løpet av Bruddprosjektets levetid. Det synlige resultatet av arbeidet hittil er nettsidene www.museumsnett.no/NDM. Disse sidene er laget spesielt med tanke på skoleelever – for å dekke et behov for undervisning av døve barn i integrerte klasser, og deres foreldre og lærere. Vi er det første museet med nettsider som også er tolket på tegnspråk!

En faglig hybrid

Selv om utstillingen i Døve-

museet blir forsinket, har vår deltakelse i BRUDD likevel hatt stor betydning – ikke bare for utviklingen av Norsk Døvemuseum, men også for meg som konservator, og jeg tør påstå også for Trøndelag Folkemuseum som helhet.

Å komme til et museum fra universitetssektoren var en utfordring, ikke minst fordi det ikke er fastspikret og entydig hva et museum er. Ingen blir utdannet til å jobbe på museer i Norge i dag. Derfor er museene på mange måter en hybrid av ulike fagfelt: etnologer, pedagoger, historikere, økonomer og administratorer trekker ofte i hver sin retning. Museet skal være alt for oss alle – men hva blir det da publikum står overfor? Frustrasjoner over forfall av

gamle bygninger og uoverkommelige gjenstandssamlinger fører til at hver gruppe graver seg skyttergraver og kjemper hver for seg for sitt område. Museene kan best sees på som en prosess: innsamling av gjenstander pågår stadig – nye utstillinger lages og nye fortellinger skapes. Men i denne prosessen finnes ikke noe felles mål – ingen oppgått vei man kan følge. Særlig ikke i en tid hvor omstillingene i museumssektoren er så omfattende og forventningene ovenfra er sprikende og mangetydige.

Et gammelt og veletablert museum som Trøndelag Folkemuseum har store utfordringer innenfor alle fagfeltene nevnt over. Det blir liten tid til faglig fordypning, og kunsten å utøve sjølkritikk får ikke tid til å dyrkes. Det er ofte lettere å fortsette i gamle spor enn å tenke kritisk over om det finnes nye spor å gå.

Veien blir til mens BRUDD går

I denne situasjonen har BRUDD vært nettopp det – et brudd. Det har ikke vært forelesninger av eksperter, ingen svære avhandlinger å lese, ingen har hatt svarene på forhånd, og

veien har blitt til mens Brudd har gått. Nettopp dette har gjort prosjektet til den suksessen det har blitt.

Gruppen har bestått av svært ulike typer museumsfolk – fra svært ulike museer. Gjennom møte med hverandres erfaringer og kunnskap – og ikke minst gjennom å møte hverandres frustrasjoner og usikkerheter – har vi blitt tvunget til å tenke igjennom hva vi egentlig gjør i vårt museumsarbeid. Og vi oppdaget at det finnes rom for endring – ja behov for endring, at det er mulig å bryte rutiner og å lage nye fortellinger uten å grunnlegge helt nye museer. Med andre ord – det er mulig å sette teorien ut i praksis!

En annen stor fordel med Brudd-gruppen har vært at vi ikke har vært enige. Gjennom diskusjoner har vi kommet fram til hva «Brudd» er, og hvordan vi kan bruke begrepet og ideen i vårt eget arbeid. Denne prosessen har skapt et forum for diskusjon med en åpenhet for usikkerhet og eksperimentering som i akademisk verden er sjelden. Alt dette har gjort Brudd til et unikt videreutdanningsstilbud innenfor museumssektoren. Sett i ettertid oppdaget jeg at

Norsk Døvemuseum er landets eneste museum for hørselshemmedes kultur og historie. Museet ligger i det tradisjonsrike Rødbygget i Bispegata i Trondheim. Bygget som sto ferdig i 1855, huset i over 130 år Trondheim offentlige skole for døve – Norges eldste spesialscole. Norsk Døvemuseum er en avdeling under Trøndelag Folkemuseum.

nettopp fordi ingen hadde svarene på forhånd ble vi tvunget, presset og pisket, til å komme fram med våre motforestillinger og fordommer, og til å formulere våre egne forventninger og ideer til «Museet» som institusjon, til historiens mangfoldige tolkninger, og til de små og store prosjekter vi har jobbet med. Jeg tør påstå at vi i dette arbeidet har lagt grunnen for en ny type museumskritikk som er i tråd med forventningene til vårt tids museum, ikke til 1900-tallets mer homogene museumsdiskurs. Brudd-samlingene har fungert som faglig påfyll, og jeg skulle gjerne sett en fortsettelse eller videreutvikling av denne typen etterutdanningsprosjekt. Det er også viktig at det som er

vunnet gjennom dette prosjektet ikke forsvinner i hverdagens museumsstrev. Hvert museum har for liten fagstab til å kunne initiere og utvikle denne typen diskusjoner internt, vi trenger et større miljø for å utvikle fagpersonalet, utstillingene og samlingene.

Spinn-off-effekt

Hvordan har så dette gitt seg uttrykk i vårt prosjekt her på Trøndelag Folkemuseum, i Norsk Døvemuseum? For Døvemuseets vedkommende har BRUDD-prosjektet forsterket ønsket om å lage en profilert utstilling som konfronterer også det problematiske i skjæringspunktet mellom handikap og kultur, mellom storsamfunn og minoritetskultur. Nye konkrete ideer er en spinn-off-effekt, og motet til å gå videre har blitt underbygget. Men det har også gitt en forståelse av at det finnes flere enn én måte å tenke «Brudd» på – ikke brudd for bruddets skyld – men fordi fortellingen fortjener det.

For Trøndelag Folkemuseums del har BRUDD hatt betydning for uformelle diskusjoner mellom grupper i museet. Å vite at man kan tenke annerledes,

selv på et tradisjonsrikt folke-museum, gjør at man lettere starter nye tråder i diskusjoner om formidling og utstillingsproduksjoner, og også om innsamlingspolitikken. I så måte har BRUDD mye til felles med 1970-tallets sosial- og kvinnehistoriske nyvinninger – man vrir synsvinkelen slik at nye fortellinger kommer til syne også i magasinene. Helt konkret kan nevnes at i revisjonen av museets formidling av et av våre eldste hus – Hans Nissengården fra 1720-tallet, ett av de eldste handelshus i Trondheim, – får tjenestepikens historie like stort fokus som velgjøreren og handelsmannen Hans Nissen. Hadde man hatt mot til å gjøre det uten et Brudd i ryggen? Et annet eksempel kan være sommerutstillingen 2005: «Kong Sverre og Borgen» (en middelalderutstilling). Her hadde vi et samarbeid med Redd Barna og trakk linjer fra den norske borgerkrigstida på 11-1200-tallet til borgerkrig i dag. Også det en litt uventet vri som ble laget nettopp for å framprovosere nye tanker hos vårt publikum – klart inspirert fra BRUDD.

Kunnskap og konduite

Er det så bare BRUDD-vekkelse og hallelujastemning over hele museumslandskapet, eller finnes det noen kritiske momenter også i dette prosjektet? Risikoen for å bli dratt med i «bruddistiske» eksesser er til stede. Å representere fortida på nye måter til nye grupper publikum, krever kunnskap og konduite, og det er viktig at museene har et godt samarbeid mellom formidlere/pedagoger og vitenskaplig personale. Å være kontroversiell og å bryte tradisjoner er spennende, det skaper oppslag og gir publikumsappell. Dette kan føre til et overforbruk av den type virkemiddel i formidling ved museene, og det kan friste til å konstruere motsetninger gjennom feiltolkninger eller anakronistiske slutninger.



TELAVÅGTRAGEDIEN

OG HISTORIA I SKUGGEN

Vi har ikkje vore vande med terror som politisk verkemiddel her i landet. Den tyske okkupasjonen utgjer unnataket, og er ein av fleire grunnar til at vi kan omtale denne tida som eit sivilisasjonssamanbrot. Få, om noko, lokalsamfunn i Norge fekk kjenne tysk terror i høgare grad enn fiskeværet Telavåg vest for Bergen.

26. april 1942

Då to høgareståande offiserar frå Det tyske sikkerhetspolitiet i Bergen blei skotne og drepne av norske agentar frå Kompani Linge den 26. april 1942, blei heile bygda jamna med jorda og innbygarane arresterte. Menn mellom 16 og 60 år blei sende til Sachsenhausen konsentrasjonsleir, nokre få også til Natzweiler,

Dachau og Neuengamme, medan kvinner og barn blei internerte i Hardanger i to år før dei blei slepte fri. 31 av fangane frå Telavåg døydde i dei tyske konsentrasjonsleirane. 18 unge menn, som ikkje hadde noko med Telavåg å gjere, men som var blitt arresterte då dei freista å ta seg over Nordsjøen til Storbritannia, blei avretta som ein del av terroren. Det blei óg den eine av dei to agentane (den andre blei drepen i skotvekslinga), og ein av hovudmennene bak nordsjøfarten i Telavåg. Føremålet med terroren var å få slutt på nordsjøfarten mellom Storbritannia og Noreg, og det illegale arbeidet som knytta seg til dette sambandet over havet. Berre frå Telavåg drog 50 personar over Nordsjøen for å

slutte seg til dei norske styrkane i Storbritannia.

Det er ikkje vanskeleg å forstå at dei som i ettertid har tatt for seg terroren i Telavåg, historikarar, forfattarar og mediafolk, har konsentrert seg om å framstille og forklare sjølv terroren og føremålet med han. Draginga mot det dramatiske har imidlertid skugga for ei anna side ved det som hende i Telavåg, historien til dei som *ikkje* blei arresterte. Denne sida ved det som hende er det ingen som har via noko merksemd. Dette ville vi på museet ta tak i medan det enno var tid.

I skuggen av tragedien

To hovudproblemstillingar utkrystalliserte seg. For det første ein dokumentarisk: Kor

mange av dei heimehøyrande i Telavåg slapp unna arrestasjonene? Kven var dei, og kva var årsaka til at dei slapp unna? For det andre: Kvifor har ingen undersøkt dette, og kvifor har ingen av dei stått fram med historia si? Det må erkjennast at heller ikkje vi på museet var klar over at de var ei side ved Telavågtragedien som låg i skuggen. Det heile blei avdekka nærast ved eit tilfelle då ein av dei det gjaldt kom til museet i eit heilt anna ærend.

Prosjektet vårt har avdekka at fleire enn 60 personar, som var heimehøyrande i Telavåg då dramaet skjedde, unngjekk arrestasjon. Dei fleste fordi dei rett og slett ikkje oppheldt seg i bygda akkurat då. Dei var på fiske eller anna arbeid, vitja familie og vener eller anna. I tillegg kjem dei 50 som hadde flykta til Storbritannia. Andre reiste frå bygda etter skytedramaet, men før tyskarane tok til med arrestasjonane, medan nokre få trossa den tyske ordren om å møte på Ungdomshuset for å la seg arrestere, og flykta i staden.

I dag lever om lag halvparten av dei 60 som unngjekk arrestasjonane. Av desse er 12 inter-

vjuva i samband med dette prosjektet, noko som utgjer 11 timar med digitale lydopptak. 30 gamle foto er samla inn i tilknytning til intervjuva, i tillegg til at alle intervjuobjekta er fotograferte. Museet har svært få gjenstandar frå Telavåg før krigen fordi heile bygda blei rasert, og fordi dei arresterte nesten ikkje fekk ta med seg noko anna enn det dei stod og gjekk i. Diverre har ikkje prosjektet tilført museet gjenstandsmateriale frå denne tida.

Eit vågalt val

Vi må skilje mellom dei som *ikkje* var til stades då tyskarane kom til bygda, og dei som var det. Dei førstnemnde kunne ikkje gjere noko frå eller til. Dei fleste av dei visste ikkje kva som hende før det heile var over. Dei som var til stades i bygda, men som søkte seg vekk, foretok eit val fordi dei var engstelege for kva tyskarane kunne finne på. Mest alvorleg var det å sette seg opp mot den tyske ordren om å møte på Ungdomshuset. For alle dei som forlot bygda var det eit vågalt val, fordi det innebar så mykje usikkerhet. Kor skulle dei bu? Kva skulle dei leve av? Kor lenge måtte dei vere borte?

Nordsjøfartmuseet har hovudvekt på Telavågtragedien i 1942 og på Nordsjøfarten frå 1940 til 1945. I tillegg står spørsmål knytta til krig, fred og brot på menneskerettane sentralt i form av t.d. temporære utstillingar, seminarer og skulearrangement. Nordsjøfartmuseet inngår i den konsoliderte eininga Museum Vest.

Og ikkje minst; korleis ville tyskarane reagere? Det skulle vise seg å vere eit riktig val. Dei unngjekk arrestasjon, deportasjon og internering. Mannfolka unngjekk dei tyske konsentrasjonsleirane og ein mogleg død. Men det var ikkje eit val utan kostnader.

Sjølv om prosjektet ikkje er avslutta, ser det ut til at det også er eit skilje mellom dei som oppheldt seg i bygda, og dei som ikkje gjorde det, når vi spør korleis sambygdingane i ettertid har reagert på at dei ikkje blei arresterte. Dei som var vekke frå bygda då det heile skjedde, har ikkje merka noko som er verd å nemne. Ein del av dei som stakk av, og som vende

attente til bygda etter krigen, har følt det annleis.

Det ser ut som om den fellesskapen og identiteten som gjennom hundreåra var skapt i Telavåg, endra seg då terroren råka bygda i 1942. Fleirtalet i bygda blei då sveisa saman i ein ny og lagnadstung identitet gjennom dei opplevingane dei gjekk igjennom. Dei som kom seg vekk blei ståande utenfor denne fellesskapen. Sjølv om også dei miste hus og heim, og det meste av det dei eigde, har ikkje dei den same lagnadstunge historia å vise til som fleirtalet i bygda.

Ingen har spurt – før no

Nesten ingen, bortsett frå den næraste familien, har brydd seg om historia deira. Dei har langt på veg blitt oversett av historikarar, forfattarar og media. Ikkje noko av det dei opplevde har nedfelt seg i historia om terroren i Telavåg. Dei har aldri blitt spurt. Ikkje før no. Dei har heller ikkje gjort noko for sjølv å kome fram med historia si. Ein del av intervjumaterialet kan tolkast slik at dei har følt at fleirtalet si historie har vore så dramatisk og sørgeleg, at deira eiga historie har vore meir eller mindre uinteressant i samanlikning.

Ein kan spørje seg om kvifor det ikkje blei sett på som heltemot at ei mor med seks mindreårige barn trossa den tyske ordren, og flykta slik at dei unngekk arrestasjonane. Slapp ho, og dei andre som kom seg unna, for billeg? Ikkje noko i intervjumaterialet tyder på at noko slikt har blitt sagt eller antyda. Men har ho, og kanskje nokon av dei andre som kom seg unna, likevel følt det slik? Har dei følt at dei på sett og vis svikta dei andre?

Det er heller ikkje noko i intervjumaterialet som tyder på at dei som kom seg unna terroren har vore utsett for nokon form for negative sanksjonar frå fleirtalet i bygda, og at dette er årsaka til at dei aldri har stått fram med historia si. Vi meiner at tagnaden er sjølvpålagt, truleg fordi dei har følt at historia deira ikkje høyrer til i den nye identiteten som blei skapt gjennom terroren, arrestasjonane, deportasjonane, interneringa, konsentrasjonsleirane og dødsfalla. Dei har ei historie på sida, og blei derfor ståande på sidelinja. Men ikkje berre det. Intervjua tyder óg på at nokre av dei har følt at historia deira var mindre betydningsfull, og

dermed mindre verdt, fordi dei slapp så lett.

Det var ingen som visste

Det siste har på eit vis blitt stadfesta ved den måten norske styresmaktar har handsama dei på: Ingen av dei som kom seg unna har fått krigspensjon, i motsetning til nesten alle dei som blei arresterte. Slik har reglane blitt tolka. Men dei som kom seg unna blei ramma like hardt som dei arresterte då bygda blei jevna med jorda. Det er heller ikkje vanskeleg å forstå, slik fleire av dei hevder i intervjua, at dei psykiske påkjenningane ved å leve i skjul resten av krigen med fare for å bli angjeven eller oppdaga, var store: «Heile tida så levde me under den angsten at dei skulle ta papen, og at dei skulle henta oss, ta oss. Da levde me med heile tida.» Slik opplevde ei 9 år gammel jente korleis det var å leve i skjul. I ettertid har ho vanskar med å snakka om erfaringane: «...det var ingen som visste at eg var rømt ifrå Telavågen. Alder snakk om nåke sånt. Fortrengte da på ein måte.»

Ei anna, 17 år i 1942, opplevde faren sin slik: Han var veldig irritert. Føk opp for ting,



Dei fleste mennene frå Telavåg blei sende til Sachsenhausen konsentrasjonsleir.

og regnet med at dei kom til å hente han.» Ein annan fortel om faren at han «låg oppe i fjellet. Oppigjennom der fór han og gjømte seg. Og dar var han til tyskeran var vekke og han kunne komma heim igjen.» Denne familien som hadde eit typisk telavågnamn, skifta til eit vanleg bynamn for å gjere seg

mest mogleg anonyme. Verst var det for mora med dei seks borna. Dei flytta frå stad til stad, fordi ho kjende seg utrygg, og fordi det var vanskeleg å få hushvære.

Dei som ikkje blei arresterte, og heller ikkje rømte, men som rett og slett ikkje var i Telavåg då tyskarane kom, hadde òg sine

bekymringar. Frå same familie kunne nokon vere internerte, andre var i konsentrasjonsleire og nokon var frie. Ei 16 år gammal jente som arbeidde som hushjelp utanfor Telavåg, og som derfor ikkje blei arrestert, ville gje ein pakke med mat til mora og systera som var internerte på Storetveit skole i Fana.

Det gløymer ho ikkje: «...eg begynte å grina når me ikkje fekk levera te dei, for dei fekk jo ikkje så mykje mat og sånt når dei var der.»

Blant dei internerte kunne det tidvis oppstå usemje og intrigar, slik det nesten alltid gjer når mange menneske må leve tett på kvarandre over lengre tid under vanskelege tilhøve. Ein skulle faktisk ha trudd at det ville ha vore meir av slikt når ein tenkjer på kor spesielle tilhøva var. Når det ikkje var meir av slikt, skuldast det truleg at dei trengte kvarandre. Det gav styrke å stå saman i den vanskelege tida. Ein kunne hente krefte og søke trøyst hos andre. Fangelivet blei lettare slik, det kan mange av dei som opplevde det skrive under på.

Dei som kom seg vekk kunne ikkje dra vekslar på ein slik fellesskap. Dei var meir eller mindre åleine med påkjenningane sine. Frå eit slikt perspektiv kan det sjå ut for å ha vore lettere å vere internert saman med resten av bygdefolket, enn å leve i skjul med ansvaret for ein ungeflokk, og heile tida med redsla for å bli oppdaga. Slik seier ein det om kona Astrid og svigerinna Synneva som begge slapp unna:

«(...) Så må eg seie, som eg sa med dei to; at dei som var samla der (dei arresterte), dei hadde nåken å støtta seg til. Dei hadde kjensfolk å støtta seg til. Men både Astrid og Synneva, dei var forjagde fugla.»

Tidlaus og uavgrensa tema

Sjølv om prosjektet vårt er avgrensa til Telavåg, trur vi at det kan kaste ljøs over tema som er nesten tidlaus og uavgrensa: Kva skjer når eit fredeleg og harmonisk samfunn blir rykka opp med rota? Kva følgjer får det for menneska som bur der, og korleis taklar ein det som skjer? I materialet frå Telavåg såg vi at nokre av dei som kom seg unna kunne ha mindreverdskjensle, kanskje til og med ei slags skuldkjensle, overfor dei som blei råka av terroren med full kraft.

Det siste nøyer vi oss med å antyde, for her må vi ha fleire intervju for å konkludere. Men om ei slik skuldkjensle skulle vere tilfelle, er ikkje det ein så uvanleg reaksjon som ein kanskje skulle tru. Vi veit til dømes at følelsen av å ha svikta sine egne ikkje var så uvanleg blant ein del jødar som unnslett Holocaust. Vi veit òg at flykt-

ningar og asylsøkarar som vender heim frå eksil kan få det vanskeleg fordi dei føler at dei har sluppe for lett i høve til dei som var att i heimlandet og tok opp kampen der. Mange av dei har følt at det berre er dei andre sin historie som tel, og at den historia ein sjølv har er lite verdt. Det finst eksempel på at folk har vendt attende til eksillandet på grunn av slike haldningar i heimlandet.

Mange har følt at det har vore vanskeleg å ta opp denne skjulte historia. Først og fremst ein del av dei som hadde opplevd dette. Ein av dei som ønskte å fortelle korleis han opplevde å leve i skjul, fekk svært sterk motstand frå ein annan i familien som ikkje ville bringe dette opp i dagen.

Vanskeleg for museet

Det har sjølv sagt også vore vanskeleg for oss på museet. Historia skal med i vår permanente utstilling om Telavågtragedien fordi ho er med på å nyansere og utfylle historia om det som skjedde. Dernest vil vi ha ho med fordi vi meiner at ho kan seie noko allmennmenneskeleg om korleis vi menneske reagerer når vi opplever at katastro-

fen rammar oss, anten vi bur i Telavåg, i Mostar eller ein eller annan stad i Rwanda, for den saks skuld.

Men korleis skal vi presentere dette uten å risikere at vi skapar splid og splitting i bygdefolket? Denne diskusjonen har vi kon- tinuerleg, og han vil truleg pågå heilt til ei ny Telavågutstilling står ferdig i 2008. I sjølve doku- mentasjonsarbeidet har vi møtt få negative reaksjonar. Tre per- sonar har ikkje villa la seg inter- vjue, men det treng ikkje ha noko med temaet å gjere. Det er alltid nokon som vegrar seg mot slikt uansett. Ein person som sjølv stod fram med historia si ville ikkje at vi skulle kontakte resten av familien for å intervju dei.

Eitt av dei seks borna som rømde med mora ville lage ei utstilling på museet om korleis han opplevde denne tida. Slik blei Robert Moen si utstilling «Telavågtragedien – min his- torie» til. Den blei godt besøkt både av folk i Telavåg og publi- kum elles, og resulterte også i artiklar i Bergens Tidende og Vest-Nytt. Det var særleg interessant å sjå og høyre reak- sjonane frå folk i Telavåg. Fleire av dei, også frå den eldre gene-

rasjonen, kunne fortelje at dei ikkje kjende til denne historia til Robert Moen. Dei var nokså overraska over det han hadde å fortelle. Fleire av dei som vi sei- nere intervjuar var svært positive til utstillinga og var glade for at Moen stod fram med denne his- toria. Truleg har dette gjort det lettare for andre å stå fram med si historie.

Til museet kom det ein reak- sjon som vi opplevde som ube- hageleg. Ein av dei som blei arrestert i 1942 ringte til museet og sa at han berre ville opplyse om at faren til ein av dei som hadde latt seg intervjuar var på tyskararbeid under krigen. Slike haldningar kan ein altså møte, men det er vårt inntrykk at det er svært få av dei. Vi har imid- lertid tenkt å intervjuar ein del av dei som blei arresterte for å finne ut meir om dette.

Prosjektet har hatt stor betyd- ning for Nordsjøfartmuseet. I siste liten fekk vi intervjuar ein del sentrale personar som kunne kaste lys over ei side ved terro- ren i Telavåg som har lagt i skuggen til denne dag. Med den posisjonen som Telavåg har i norsk okkupasjonshistorie, seier det seg sjølv at dette er eit svært viktig dokumentasjonsarbeid.

Det er det eine. I tillegg betyr det mykje på det reint med- menneskelege plan i den for- stand at det ikkje lenger vil vere slik at vi opererer med ei verdig og med god grunn heroisk his- torie om Telavåg, og ei historie som ikkje er verdig til å omta- last. Hadde det ikkje vore for prosjektet er det grunn til å frykte at heile denne historien kunne ha gått i gløymeboka.

LEPRA, KRYBBEDØD OG JAKTEN PÅ DE MUSEALE SANNHETENE

For Lepramuseet falt oppstarten av Brudd-prosjektet sammen med planleggingen av en ny basisutstilling om den norske leprahistorien i hospitalets store sal. Det var et arbeid museet hadde store ambisjoner for. Man ønsket seg bort fra den profesjonsorienterte lege- og medisinhistorien som hadde preget formidlingen siden etableringen av museet tidlig på 1970-tallet, til fordel for en mer pasientorientert formidling og kanskje en mer pietetsfull presentasjon av de gamle sykehuslokalene. Implisitt i dette lå ambisjonen om at det forlatte leprahospitalet skulle fungere som et monument over leprahistorien, ikke bare være et naturlig utgangspunkt for et museum.

I startfasen av den nye utstillingen fikk vi mange velmente forslag til hva vi burde prioritere: å fokusere på det moderne lepraproblemets behov for ressurser, å løfte frem lokal forskning eller – kanskje mer kuriøst – å synliggjøre «vår tids spedalske» eller å gi folk innsyn i de utstøttes hverdag, f. eks. med lyddusjer med hvisking, tilrop og æsjing på utvalgte steder i museet. Slik, mente noen, kunne vi som museum gjøre oss, interessant, viktig og aktuelt.

Medisinhistorie – pasienthistorier

Vi ville ha noe annet. Vi ville at utstillingen skulle være noe mer enn en serie påstander om den norske leprahistorien og dens

aktuelle viktighet. Vi ønsket heller en mer meditativ og sår utstilling som åpnet historien og kildene, og ikke minst hospitalet, for den vanlige besøkende. Og hva var da mer nærliggende enn å begynne med den enkelte syke? Møtet med sykdommen, og sykdommens fortelling, måtte jo være sentral i museets formidling, tross alt. Men hvordan?

På den første Brudd-samlingen i Bergen la vi frem noen problemstillinger knyttet til bruken av pasientbiografier. Det var typiske Brudd-problemstillinger, og det var Brudd-substans også, sett på bakgrunn av at Lepramuseets første utstilling inneholdt en eneste referanse til et enkelttilfelle. Skulle vi ikke? Det virket så selvsagt. Hadde det ikke en slags etisk egenverdi

å løfte frem pasientenes tragedier i det små i stedet for de lange linjene i medisin og hjelpearbeid? Mange museumskolleger som hadde sett museets gamle utstilling, hadde nok følt at det ville være naturlig. Her fantes nok av leger med skjegg, men hvor var de spedalske?

Skulle de bare stirre tomt mot publikum fra sine en gang banebrytende medisinske plansjer, som eksempler på sin egen sykdom?

Det er lett å smile av tradisjonell medisinhistorie. Men når det kommer til stykket, er det ofte vanskelig å gjøre rede for hva pasientfokuseringen egentlig skal bidra til. Har museet et ansvar for å formidle enkeltmenneskers lidelse på en annen måte enn faghistorien? Er museets taushetsplikt overfor historiens syke den samme som helsevesenets, eller har alle lidende krav på å bli sett? Enda et spørsmål var jo om ikke folk som kanskje opplevde sin skjebne som en skam og gjorde det de kunne for å leve sine liv så skjermet og bortgjemt som mulig, kanskje fremdeles skal få beholde sin anonyme verdighet. Dumme spørsmål kanskje, men selv ikke ti vise kan svare.

En sannhet om glemsel

Jeg tenker ofte på disse spørsmålene når jeg går i den utstillingen vi endte opp med å lage. Den var farget av diskusjonene i Brudd-seminaret, men beveger seg nok på en annen frekvens enn de svenske prosjektene Brudd opprinnelig hentet inspirasjon fra. Den er ikke én fortelling fra første til siste plansje, og den tar heller ikke noe oppgjør med den norske leprahistorien som en suksesshistorie. På ni små pasientrom fortelles den berømte norske historien, dels om hospitalet, dels om samfunnet omkring, om norsk lepra-politikk og Armauer Hansens oppdagelse av leprabasillen. Disse ni rommene er en konvensjonell plansjeutstilling i grått og brunt, og den inneholder knapt en påstand ikke alle fagmiljøer vil kunne dele. Men denne utstillingen er omkranset av noe større – av 12 rom med ett pasientbilde i hvert, supplert med tilfeldige (om enn utvalgte) tekster fra leprahistorien – obduksjonsrapporter, personlige brev, dikt, medisinske rapporter og øyenvitneskildringer fra hospitalet. Intensjonen er verken å vise frem det vesentligste eller det tristeste, men å

St. Jørgens Hospital er en av Skandinavias eldste sykehusinstitusjoner som har hatt sin plass i bybildet siden tidlig på 1400-tallet. Lepramuseet St. Jørgens Hospital er et bevart sykehusmiljø fra 1700-tallet og ett av få bevarte leprasykehus i Nord-Europa. Armauer Hansens oppdagelse av leprabasillen i 1873 er knyttet til St. Jørgen. Oppdagelsen var et gjennombrudd for 1800-tallets lepraforskning, og det norske lepraarbeidet har hatt stor internasjonal betydning. Lepramuseet er nå en del av det nye Bymuseet i Bergen.

visе at museets sannhet til syvende og sist sprenger rammene for én fortelling.

Spriket mellom kildene og manglende konklusjoner griper inn i det som er leprahistoriens kanskje viktigste erkjennelse: at bare noe av den blir husket. I forhold til en historie som i så mange sammenhenger handler om fortregning og fortielse, blir Lepramuseets sannhet en sannhet om glemsel. I sin fragmentariske innfallsvinkel til enkeltmenneskets lidelse, blir

museets portretter og personalia noe annet enn museal journalisme. Den er snarere ment som et brudd med den viktige fortellingens forutsigbarhet, og med den konvensjonelle norske basisutstillingens påståelighet.

Dette handler ikke om en generell skepsis til den store fortellingen. I mange museer er denne fortellingen fremdeles levedyktig og inspirerende, og den lever i harmoni med museets gjenstandsmasse. Hos oss lå nok erkjennelsen av at den mørke salen og de tomme pasientrommene formidlet noe kanskje vel så viktig og universelt om lepraens historie i Norge enn det vi som fagfolk ville være i stand til å formulere på en plansje. For all del: utstillingstekster er også viktige, men det vil aldri bli plansjeformatet som vil gi Lepramuseet egenart og integritet som historieforteller. Det er vel heller i spenningen mellom historiens fravær og nærvær i en autentisk gjenstand, som i vårt tilfellet er det gamle sykehuset, at vi kommer på sporet av noen museale sannheter. Det er nå en gang bare gjennom å spille på det fysiske nærværet mellom historien og museumsgjesten at museet kan nærme seg en

annen sannhet enn den som kan gjengis i en bok eller i en dokumentarfilm. Det gjelder enten man ser en autentisk gjenstand, går inn i et gammelt hus, lærer seg gamle håndverksteknikker eller spiser en tradisjonstung lefse. I historiens museale nærvær ligger en erkjennelse man ikke kan lese seg til. Museet må akseptere at noen av dets mest særpregete sannheter ikke kan formuleres, men bare fornemmes. I møte med en kanonisert faghistorie, som den norske leprahistorien, innebærer dette at museet gir slipp på noen fortellinger man i stor grad har pleid å kontrollere, og i stedet åpner for ulike lesninger av gjenstandsmassen. Ulempen er at museet mister noe av retten til å definere historien, fordelen at museets genuine sannheter tross alt trer klarere fram.

Dette er tradisjonell museologi for de fleste av oss, men jeg tar det opp fordi mange av Brudd-diskusjonene om Lepramuseet og våre prosjekter på en eller annen måte tok opp hva et museum egentlig er, og hva slags sannheter det er vi skal forvalte. Dette gjaldt ikke bare Lepramuseets faste utstilling, men også den planlagte utstillingen

om Krybbedød i Norge, som mange, ikke bare Brudd-deltakere, har uttrykt skepsis til. For om museenes *oppgaver* kan formuleres kort og poengtert av alle som har lest en norsk museumsplan, merker man fort at selv små prosjekter kan aktualisere spørsmålet om hva som skal være et museums *agenda* – om det da overhodet skal ha noen.

Krybbedød i Norge 1970-2005

Spørsmålet er ikke minst aktuelt i forhold til temaet krybbedød i Norge 1970-2005. Norge lå i mange år på toppen av krybbedødsstatistikkene, og på slutten av 1980-tallet brukte man betegnelsen epidemi. Flere ganger opplevde miljøet på Rikshospitalet å få inn tre døde spedbarn på en dag. Parallelt med de ufattelige tragediene som har rammet hundrevis av norske familier, og som representerer en intens redsel for de aller fleste småbarnsforeldre, løper en forskningshistorie som er rasjonell og systematisk og resultatorientert. I løpet av noen tiår har norsk krybbedødsforskning, i samarbeid med de pårørende, lagt grunnlaget for at krybbedødstallene er minimert. Suk-

sessen er der, og tragediene også. Men hvorfor skal man egentlig løfte krybbedødshistorien inn på museet? Klarer ikke helsevesenets informasjonskampanjer å ta hånd om dette alene?

Kanskje er vi mer vant til å konfronteres med slike emner i TV og aviser enn å møte dem på museene. I alle fall uttrykte noen i Brudd-forsamlingen skepsis til Lepramuseets utstillingstema. For museet skal jo ikke bare være en oppblåst informasjonsbrosjyre. Formidler ikke vi en materiell kulturarv, der gjenstandene står i fokus? Og er ikke da krybbedødshistorien nettopp et eksempel på hva museene ikke skal beskjeftige seg med, noe andre kan bedre? Hva er det egentlig museet vil med dette? Dette er jo ikke en museumshistorie, sa noen.

Kanskje har ikke krybbedødshistorien noen stor gjenstandsmasse, men vi tror likevel at krybbedødshistorien er et felt der museene nettopp har noe å bidra med. For mens forskningsmiljøene skriver sin faghistorie og helsevesenet oppdaterer sitt informasjonsmateriale, forblir noe usagt. Når samsoving, røyking og mageleie

identifiseres som risikofaktorer, bidrar det ikke bare til å forebygge nye tilfeller. Forskingen kaster også lys over en forhistorie, der mange føler ansvar eller skyld på egne vegne, eller bitterhet overfor systemer som tok feil. Og de fleste barn overlever jo, om de så eksponeres for alle risikofaktorer samtidig – så hva er egentlig en medisinsk årsak? Kan vi akseptere at den ikke alltid finnes?

Sett fra museets side handler ikke bare krybbedødsprosjektet om å delta i et opplysningsarbeid. Men også det. I tillegg skal utstillingen bidra til åpenhet rundt et tema som for de aller fleste av oss er veldig vanskelig å snakke om, og vi skal snakke om det på en museal måte. Som uavhengige og demokratiske formidlingsinstitusjoner står museene et skritt unna både familien, helsestasjonen og forskningsmiljøene. I forhold til spørsmål som ingen egentlig har lyst til å snakke om, er museet kanskje den beste av alle arenaer.

Sommeren 2005 er utstillingen fremdeles under planlegging i samarbeid med blant annet Medisinsk fødselsregister og Landsforeningen til støtte ved

krybbedød. Prosjektet har tatt tid, ikke minst fordi finansieringen har vist seg vanskeligere enn vi nok hadde håpet. Både private og offentlige tilskuddsytere har valgt å prioritere andre ting, og et lite museum har ikke hatt muligheten til å realisere det alene. I disse dager synes imidlertid de siste bitene å falle på plass, og vi ser frem til å utforske den tradisjonelle museumsutstillingens muligheter og begrensninger, i samarbeid med engasjerte pårørende og fagmiljøer.

BLÅHVALEN

I ET BRUDD-PERSPEKTIV?

Blåhvalen – *balaenoptera musculus* – er «den mest ensomme av storhvalene», skriver Sigurd Risting i boka *Av hvalfangstens historie*, utgitt 1922 av Kommandør Chr. Christensens hvalfangstmuseum i Sandefjord. Fram til midten av 1800-tallet kunne den – som verdens største levende skapning – stort sett boltre seg uforstyrret i sitt rette element. Til da konsentrerte storhvalfangsten seg om spermhval og de langsomme (2-5 knop) retthvalene. Omfattende fangst hadde imidlertid tært på disse bestandene. Derfor fremsto de store finnhvalartene – ikke minst blåhvalen – som særlig fristende byttedyr. Disse var imidlertid meget raske (over 20 knop), og i motsetning til

retthvalene sank de attpå til etter avlaving. Fangst på finnhvalene bød derfor på store tekniske utfordringer.

Svend Foyn øynet likevel en mulighet for slik hvalfangst og satset betydelige summer på å utvikle et nytt fangstsystem. Mange av de ideene han realiserte var fremsatt av andre, men Foyn hadde den nødvendige kapital og det pågangsmot som måtte til for å lykkes. I gjennombruddsåret 1868 fanget han 30 hval i områdene rundt Varangerfjorden, og året etter oppførte han trankokeri ved Vadsø. Til da kan vi av hans dagbok lese at han solgte hvalskrotter for 3-400 og helt opp til 8-900 spesidaler (å 4 kroner). Gjennom produksjon fra eget fabrikk-anlegg kunne han ta ut enda

høyere summer. Verdien av en stor blåhval var altså fra første stund svimlende. Rekord i antall fat olje produsert av en enkelt hval skal være satt vel 50 år senere. I 1924 kokte man 305 fat olje av en blåhvalhunn på 91 fot. Verdien var godt og vel 50 000 kroner, 1/3 av hva hvalbåten var kjøpt for. På dette tidspunkt kostet gode tomter i Sandefjord neppe så mye som 3 kroner pr. m², og summen var mer enn stor nok til å kjøpe en frittliggende villa med stor have selv langt ut i 1950-åra.

Industriell fangst av blåhval startet altså på Finnmarkskysten. Her ble det i perioden 1864-1905 fanget totalt ca. 17.750 hval hvorav færre enn 3.000 var blåhval. Til sammenligning fanget man i perioden

1909-1967 totalt ca. 356.000 blåhval hvorav 330.000 (93 %) i Antarktis. Toppsesongen var 1930/31 da man av en totalfangst i Antarktis på ca. 40.000 dyr tok hele 29.410 blåhval. I en urolig verdensøkonomi førte en slik fangst til overproduksjon, og de fleste selskapene stanset all hvalfangst den neste sesongen. Deretter forsøkte man å kontrollere fangsten, først gjennom avtaler selskapene imellom, senere i internasjonale fora. Av ulike grunner feilet alle slike tiltak for blåhvalens vedkommende. Den antarktiske bestanden har blitt stipulert helt ned til 0-200 dyr da blåhvalen endelig ble fredet i 1965.

En strandet blåhval

Den 6. august 2001 strandet en blåhval på Jan Mayen. Dette var en av kanskje 12 blåhvalstrandinger i Nord-Atlanteren gjennom de siste 200 år, og det eneste kjente tilfelle av blåhvalstranding på norsk territorium over hodet. Hvalfangstmuseet besluttet derfor å bringe det sjeldne skjelettet til Sandefjord. Prosjektet ga støtet til en utstilling om strandede hvaler sommeren 2002 og blåhvalen ble også Sandefjordmuseenes tema

da vi samme år ble invitert til å delta i BRUDD-sammenheng.

En av de viktigste årsakene til blåhvalens dramatiske historie var innføringen av begrepet *blåhvalenhet* i 1944. Blåhval, finnhval, seiwhal og knølwhal ga nesten identiske oljer som kunne kokes ut, lagres og benyttes om hverandre. Blåhvalenheten (Blue Whale Unit = BWU) var et forholdstall som stipulerte verdien av 1 blåhval = 2 finnhval = 2½ knølwhal = 6 seiwhal. Begrensning av fangsten skjedde da gjennom lavere kvoter i stedet for artsspesifikk fredning. Da bestanden var blitt så liten at fangst av blåhval i seg selv ikke lenger var drivverdig, kunne den fortsatt beskattes i ly av BWU-systemet. Mens de andre artene bidro til økonomien i næringen, tilsa størrelsen at blåhvalen ble foretrukket hver gang anledningen bød seg.

Medvirkende årsak var også at man tillot fangst av blåhval som ikke var kjønnsmoden. I 1937 ble minstemål satt til 70 fot, men blåhvalhunner er først kjønnsmoden når den er nær 78 fot. Helt fram til 1960 var flertallet av de fangede hunnene over 78 fot, noe som virket beroligende på The International

Hvalfangstmuseet, nå en del av Sandefjordmuseene, er Europas eneste spesialmuseum om hval og hvalfangst. De historiske utstillingene viser hvalfangstens utvikling, med vekt på internasjonal hvalfangst på alle verdenshav og moderne norsk storhvalfangst.

Whaling Commission (IWC) som sto for fangstreguleringen. Det tar imidlertid nesten to år for en hunnhval å bære fram et foster og die en kalv til den er avvendt. Innen hunnen er *effektivt* kjønnsmoden, det vil si hun hatt mulighet til å reproducere seg selv én gang, er hun nesten syv år gammel og over 82 fot. Gjennomsnittslengden av fangede blåhvalhunner falt under 82 fot allerede sesongen 1934/35. Siden da har altså færre en halvparten av alle fangede blåhvalhunner levd lenge nok til å produsere en eneste kalv.

I 1960 innrømmet IWCs vitenskapelige komité at den manglet kompetanse når det gjaldt å fastsette størrelsen på de ulike bestandene og på et bærekraftig uttak. Derfor anbe-



Tatovering i Grytviken, Syd-Georgia Foto: Theodor Andersson, Sandefjordmuseenes fotoarkiv.

falte de, og fikk også etablert, en ekspertkomité på tre uavhengige vitenskapsmenn for å utrede situasjonen. Sesongen 1962/63 ble det fanget ca. 950 blåhval i Antarktis. Gjenværende stamme ble da anslått til 600 dyr. I 1963 la tremannskomiteen fram sine anbefalinger. Et viktig punkt var full fredning av blå-

hvalen, noe som ble avvist. Blåhvalfangst ble tillatt i ytterligere to år før fredningsvedtak endelig ble fattet.

At tremannskomiteens arbeid ble forsinket skyldtes bl.a. at IWC ikke fant midler til lønn. Da rapporten endelig forelå var kostnaden £ 8.000. Det tilsvarte verdien av fire blåhval.

Naturlig å være utdødd

Dette er i korte trekk noe av innholdet i den presentasjon Sandefjordmuseene la fram om prosjektet på BRUDD-konferansen i Bergen i januar 2003. Prosjektgruppa fra Tøyen påførte oss imidlertid et tankes kors gjennom å fastslå at det er naturlig å være utdødd siden de

fleste arter *er* det. Like fullt lot vi ovenstående supplere vår utstilling om strandede hvaler til sommeren 2003. Innholdet ble presentert på plansjer gjennom grafiske framstillinger og tekst.

Det er all grunn til å spørre seg hvor egnet den valgte formen var for å nå fram til publikum. Mesteparten av det materialet som ble presentert var i realiteten kjent gjennom tidligere publikasjoner. Det nye besto i et forsøk på å presentere det innenfor museets vegger. Uten en eneste gjenstand skilte fremstillingen seg i prinsippet lite fra en ordinær artikkel, og presentasjonen henvendte seg derfor til et voksent publikum.

Motstridende reaksjoner

Noe reelt måleredskap som forteller hvordan det virket på publikum har vi ikke. En indikasjon som må brukes med stor varsomhet finnes likevel i de gjesteprotokoller publikum har adgang til å skrive i. Museets eldste gjestebok, som ikke har noe med sommerutstillingen å gjøre, har utsagn av to typer, de som hyller museet, og de som gir uttrykk for reservasjon og motstand. Som eksempel på

første kategori, velger jeg: «It is a wonderful place! You should be proud on it, and your heritage!», og på andre kategori: «The museum is very interesting. But I don't like the idea of killing these animals just to have money and don't protect them!!! But nevermind!!!»; «Teit å drepe uskyldige dyr»; «Please. Don't kill the whales!!!»; «La nå den jævla hvalen være i fred da!!!»; «I don't think you should kill the gentle innocent whales!» og «I hate your Museum You Whale Killer!».

En egen gjesteprotokoll ble lagt ut i sommerutstillingen, og her finner vi kanskje en tredje kategori. Først de hyllende: «Halla!! hva sher'a, gårre bra? Nå er jeg her fordi jeg ikke skater eller spiller gitar. Men det duger og er faktisk ganske lærerikt....»; og «Interessanta saker jag inte visste någonting om». I den andre kategorien fant vi følelsesmessige, nesten lyriske uttrykk for opplevelser som også tenderte mot motstand: «Det var kult att titta på valarna! Jag tycker synd om valarna!»; «Gott sei Dank, daß man heute diese Tiere schützt! Alle sollten dies tun!»; «I think whales and dolphins are the greatest mam-

mals. I was very touched when I saw how many whales were killed by humans. So, you have to protect them!»; «Protect the whales. They are very interesting animals. Don't kill them!» og «Get airconditioning. Please!».

Den tredje kategorien ser ut til å være ny, og selv om dette er en enslig slenger som det ikke må legges for mye vekt på, kan den likevel tas som et hint. For første gang registrerer vi at publikum kanskje oppfatter Hvalfangstmuseet som en institusjon som tar standpunkt *for* vern: «The Museum is very interesting and it was the first time I saw so many things about whales. Thank you and good luck for the protection of the whales!».

I samtaler med publikum kom det atskillige komplimenter for at museet tok fatt i et nytt tema, men utstillingen avstedkom ingen store oppslag i lokalpressen. Hvis vi skal reflektere over hvorfor, er det kanskje to-tre elementer som faller en i øynene. For det første sto ikke utstillingen i museets ordinære utstillingsarena, men i et i realiteten lite egnet rom i annen etasje som – gjennom et kontroversielt ved-



Fra landstasjonen Grytviken , Syd Georgia. Foto: Theodor Andersson, Sandefjordmuseenes fotoarkiv.

tak – var omgjort fra bibliotek til utstillingsrom. Det var med andre ord en arena der publikum lenge hadde henvendt seg også i relasjon til kontroversielle emner, ikke de mausolepregede og identitetsbyggende utstillingsrommene, men et bakrom som ble tatt i bruk.

Hva gikk galt og hvorfor

Viktigere er kanskje de elementene som *ikke* kom med. Utstillingen beskriver hva som skjedde,

både hva som gikk galt og hvorfor. Det som manglet var de aktørene som var pådrivere, de som tillot det å skje og de som unnlot å forhindre at det skjedde. Man kan nemlig ikke dekke seg bak at overbeskatningen av hvalstammene eventuelt skjedde mot bedre vitende. Advarslene kom tidlig og de var tydelige, ikke minst i lokalsamfunnet, bl.a. gjennom konsul Bjarne Aagaards kraftige agitasjon i slutten av 1920-åra mot overbe-

skatning. Gjennom ham ser vi to holdningsuniversets støte sammen i argumentasjonen for og mot den form hvalfangsten fikk etter 1925. Behovet for å studere og formidle disse motstridende holdninger har blitt diskutert i korridorene på Hvalfangstmuseet like siden tidlig i 1980-åra. Til tider har det vært vanskelig å skape forståelse for at denne siden av kulturhistorien burde trekkes mer fram. I BRUDD-sammenheng vil det

trolig ikke lenger kunne unngås. En naturhistorisk presentasjon av livet i havet vil i høyden kunne danne et godt grunnlag for en kulturhistorisk formidling der også de økologiske aspektene må finne sin naturlige plass.

Og endelig må vi understreke at de store ordene manglet. Språkbruken var nøytral, uten spissformuleringer. I firebindsverket *Den moderne hvalfangsts historie*, utgitt av Hvalfangstmuseet 1959-70, omtales hvalene i et kapittel kalt «Råstoffkilden». Men samtiden fokuserte faktisk på de sannsynlige og meget alvorlige konsekvensene av den industrielle hvalfangsten. Derfor vil man i dag ikke kunne unngå å måtte ta stilling til et begrep som «miljøkriminalitet» i beskrivelsen av den virksomheten som førte til at verdens største levende skapning i en ny forstand er blitt «den mest ensomme av storhvalene».

UNDERVISNINGSSOPPLEGG OM ROMANIFOLKET

ERFARING OG ETTERTANKE

Glomdalsmuseets skoleturné om romanifolket/taterne gikk våren 2003. Oppslutningsmessig og pedagogisk betrakter jeg periodeopplegget som vellykket, noe som bekreftes både av umiddelbare reaksjoner blant lærere og elever, og i skriftlig evaluering fra skolene i etterkant. Vi nådde ut til nesten 4000 elever i grunnskolen.

Positive og negative reaksjoner

Ved ett av skolebesøkene hadde vi besøk av NRK radio, som spurte elevene før og etter vår opptreden, om deres kunnskaper om, og holdninger til tater/romanifolket. Svarene var entydige: Det de visste om tater på forhånd, var mest fordommer overlevert fra foreldre og besteforeldre. Etterpå ga de

uttrykk for å ha lært noe nytt, de hadde fått helt andre assosiasjoner til begrepet «tater». Mange lærere ga uttrykk for det samme.

Men én gruppe reagerte annerledes: En del romani-foreldre reagerte sterkt, og negativt, da ungene deres kom hjem og fortalte at de skulle få besøk av tater på skolen, som skulle fortelle om deres folk og deres historie. Senere fikk vi også negative reaksjoner fra RFL (Romanifolkets Landsorganisasjon, nå: Taternes Landsorganisasjon). I situasjonen virket det hele litt forvirrende, nå kan vi se på det mer i ettertankens lys.

Vi har et prosjekt på Glomdalsmuseet som heter «Flerkulturelt Kunnskaps- og kompetansesenter for Hedmark,» en vesentlig

del av prosjektet er formidling til skoleelever – på museet, og ute i skolene. De fokuserer på nyere minoriteter, såkalte innvandrere. Vi har også hatt formidlingsopplegg om både skogfinnene og sørsamene. Aldri hadde vi hørt reaksjoner fra noen av disse gruppene på at vi setter fokus på dem – tvert imot.

Det som er tenkbart, er at noen fra disse gruppene kunne reagert på *måten* vi fremstilte dem på, at de kunne påpekt feil, eller kontroversielle uttalelser. Men det var ikke slike ting romani-foreldrene reagerte på: Ingen av dem hadde overvært formidlingssituasjonen, eller lest manuset, det dreide seg om en spontan reaksjon på at emnet i det hele tatt skulle tas opp.

Opprinnelig var det planlagt at vi skulle bruke formidlere med romanibakgrunn, men da det kom negative reaksjoner, ble de betenkte, og vi ble fort enige om at vi skulle overlate jobben til andre – vi engasjerte i stedet to profesjonelle fortellere, som vi hadde brukt før til skoleformidling. Men fordi deres kunnskaper om temaet var begrenset, ble opplegget strammet inn rundt et fast manus med fortelling, sang, musikk, visning av bilder og gjenstander – og lite rom for spørsmål og dialog.

Vi gjennomførte skolebesøk på én skole der et foreldrepar var imot det, men skolen likevel ønsket det. Etter fortsatte protester og interne diskusjoner, valgte vi nå å overprøve skolene, og droppe besøk der det var foreldre som ikke ønsket det – uansett hva rektor ønsket. Vi sendte brev til skolene, og ba om deres hjelp til å klarere det med evt. taterfamilier. Noen steder ble det dermed avlysning, noen steder syntes tater-foreldrene at det var greit, og mange steder var det (så vidt vi og skolen vet) ikke barn av taterfamilie.

Representasjonsrett

Etter at det hele var avvirket

uten mer problemer, ble vi konfrontert med RFLs reaksjoner. RFL var da vår eneste formelle samarbeidspartner fra romanifolket. Deres kritikk gikk dels på at vi skulle rådført oss med dem da vi planla turneen, og dels på formen; vi burde rettet formidlinga mot lærerne i stedet for elevene, og det burde vært tater som sto for formidlinga. Det ble også reist tvil om kvaliteten på opplegget, og fordypningsstoffet som vi sendte ut til skolene. Vi hadde et møte der særlig spørsmålet om RFLs innflytelse ble spisset. Vår holdning var, og min er for så vidt fortsatt, at vi laget opplegget innenfor de rammer vi tidligere var blitt enige med RFLs referansegruppe om, når det gjaldt formidling i utstilling. Det går på slike ting som å fokusere på det positive i både taternes historie, og i kulturmøtene, og på ikke å legge for mye vekt på temaene forfølgelse og overgrep. Vi hadde jo tross alt hatt mange skolebesøk på museet, og formidlet om taterne der, uten at noen hadde protestert verken på at vi gjorde det, eller måten. Jeg utarbeidet opplegget i forståelse med Ragnhild Schlüter, en av dem som har forsket mest på

Glomdalsmuseet i Elverum er ett av landets største friluftsmuseer. Siden 1997 har museet arbeidet med å etablere et dokumentasjons- og formidlingssenter om romanifolkets/taternes kultur og historie. Den nye romaniavdelingen med fast utstilling åpner våren 2006. Undervisningsopplegget er ett av flere prosjekter.

da var den ved museet som hadde faglig ansvar for Romani-prosjektet. Hun gikk god for innholdet, etter noen rettelser, og hun var for en stor del forfatter av fordypningsstoffet.

I etterkant har hoved-diskusjonen gått på nettopp dette: Skal organisasjonene, evt referansegruppa, kobles direkte inn i all virksomhet i forbindelse med Romani-prosjektet? Evt: I all utadrettet virksomhet? I hvilken grad kan man kreve faglig integritet når en jobber med minoritetsproblematikk? Og dersom museumsfaglig eller pedagogisk kompetanse, eller museumsetikk, stilles opp mot minoritetens rett til medvirkning – hva da?

Minoritetsrettigheter og museumskompetanse

Men denne historien har også gitt oss andre interessante spørsmål å tygge på: Er romanifolket svært ulikt andre minoriteter? Kanskje er de annerledes, på grunn av sin spesielle, nære historie med undertrykking og forfølgelse, her i landet? Det var i hvert fall ikke vanskelig å forstå at det var en ekte følt frykt som fikk noen av foreldrene til å ringe museet. Jeg hadde en lang samtale med en av dem, direktøren fikk de fleste, og kan bekrefte at det var virkelige følelser ute og gikk.

Noen av ungene vi snakket med på skolene, og det kommer også fram i evalueringa, skjønte ikke hvorfor romanifolket føler seg så spesielle – vi lever jo i et flerkulturelt samfunn? Vi har i hvert fall lært at mange føler seg i en spesiell situasjon, og at det er mange sterke følelser knyttet til dette, som ikke først og fremst er rasjonelle, og som vi ikke uten videre kan avfeie med rasjonelle argumenter.

I etterpåklokskapens lys kan jeg se mange ting vi kunne gjort annerledes. Da det hele sto på, opplevde vi først og fremst frustrasjon, følelsen av å bli konse-

kvent motarbeidet av dem som skulle være våre samarbeidspartnere.

En annen ting er hvordan vi først henvendte oss til skolene. Vi hadde kalt opplegget «Taterne kommer» – samme tittel som vi har på den foreløpige faste utstillingen om emnet. Selv om mange i vårt distrikt sier de ikke har noe i mot å bli kalt «tater», vekker det tydeligvis følelser i en slik sammenheng, også hos mange som sier de egentlig aksepterer ordet. Tittelen skulle vekke nysgjerrighet, og litt oppsikt, og det gjorde den da også til gagns. Vi måtte gå ut med et nytt brev til skolene, der vi ba dem ikke bruke den tittelen, og å holde litt lav profil om et emne som nok var mer følsomt enn vi hadde trodd. Etter hvert var det jo heller ikke tatere som kom til skolene, det var jo også en «ufarliggjøring» vi kanskje burde foretatt i utgangspunktet.

Hvordan ville det gått, om vi hadde invitert referansegruppa, og forelagt dem manuskript, brev til skolene, osv. til uttalelse? Jeg er veldig usikker. Kanskje hadde vi unngått noen problemer. Trolig ville opplegget blitt forsinket, muligens avlyst. For-

sinkelser er noe en må regne med når en trekker inn flere i en prosess, det er ingen unnskyldning i seg selv for å la det være. Og hvis man aksepterer at folket selv skal ha et slags veto i enkelttiltak som dette, så må en også godta at det hele kan bli avlyst. En annen mulighet – som vi vel delvis også opplevde – er kravet om at tatere selv må stå for et slikt opplegg – planlegginga, eller den praktiske gjennomføringa – eller begge deler. Eller: At representanter for folket skal kunne kreve setninger strøket, eller tilføyd, eller formidlet på en spesiell måte. Hvordan stiller vi oss til slike krav? Det innebærer jo en mistillit til vår faglige kompetanse. Og en kraftig utfordring til våre krav til profesjonalitet og faglig ansvarlighet.

Lettere sagt enn gjort

Ethvert samarbeid må baseres på en viss porsjon tillit, begge veier. Problemet er vel at vår forståelse av *kompetanse* i denne, og i mange lignende tilfelle, er så forskjellig. Vi er vant til at kompetanse følger av utdanning og yrkeserfaring, andre kobler det først og fremst til personlig erfaring og opp-



Fra romanifolkets/taternes utstilling på Glomdalsmuseet. Foto: Emir Curt

levelse – satt på spissen: Man kan ikke med troverdighet si noe om taterne hvis man ikke er det selv! Vi må vel forsøke å finne en løsning der ingen av disse synspunktene settes på spissen – vi må prøve å komme i en situasjon der begge – eller rettere: *alle* parter har tillit til andres dugelighet på viktige områder, og at vi alle kan erkjenne egen utilstrekkelighet på noen områder. Vi trenger deres personlige erfaring, de trenger vår faglige kompetanse. Men dette er lettere sagt enn gjort. I bunnen må det i alle fall

ligge en tillit til at vi arbeider mot samme mål, og det er nok der vi ennå har et stykke vei å gå.

Vi har altså pålagt oss noen restriksjoner i formidlinga om romanifolket, som en direkte følge av deres ønsker. Noen av svarene i evalueringa fra 5. og 6. klasse, antyder at det også kan ha noen problematiske sider: «Vi savner mer om hvorfor taterne ble så mistrodd, og forfulgt» «Det var vel med taterne som med andre folk, at det er ikke bare guds beste barn?»

Vi må passe på at vi ikke gjør

formidlinga så farget av ønsket om positivitet, at den mister troverdighet. Vi forstår at taterne nå er i en lignende situasjon som «vi» var i, i nasjonsbyggingens og museumsbyggingens barn- dom – utstilling og formidling har et politisk siktemål – den skal skape en spesiell positiv holdning, skape stolthet og samhold osv. – Men er vi ikke egentlig kritiske til en slik målsetting? Og: *virker* en slik museumspolitikk i dag, når vi samtidig prøver å lage utstillinger og opplegg som skal stille spørsmål, provosere, og utfordre til selvstendig og kritisk tenkning? Her opplevde vi iallfall å bli avslørt av 5. og 6. klassinger, men forhåpentlig mistet de likevel ikke tiltro til alt vi formidlet. Alt tyder på at vi med dette opplegget faktisk har bidratt litt til å avskaffe fordommer, og skape forståelse og positivitet. Men vi har også, for vår egen del, fått satt en del viktige spørsmål på dagsorden, som vi kommer til å ha med oss i det videre arbeidet i romani-prosjektet.



Tone Jørstad,
Falstadsenteret.

BRUDD-DOKUMENTASJONSPROSJEKT, FALSTAD 1895–1992

OPPDRA G E L S E S A N S T A L T E N

SOM BLE FANGELEIR

Kildeinnsamling i uryddig landskap

Dokumentasjonsprosjektet ble opprinnelig planlagt som et ledd i utviklingen av Falstadsenterets nye museumsutstilling. Senteret ønsket om å belyse alle epokene i den 80 år gamle Falstadbygningens historie. Perioden da bygningen var tysk fangeleir i 1941–45 var allerede godt dokumentert. Målet med prosjektet var å gjennomføre en innsamling av kildemateriale som kunne sette lys på de ulike institusjonene *Falstad skolehjem* 1895–1941, *Innherad tvangsarbeidsleir* 1945–49 og *Ekne offentlige skole for evneveike* 1950–90.

Innsamlingsprosjektet ble gjennomført i 2003 og 2004 med økonomisk støtte fra

ABM-utvikling og Institusjonen Fritt Ord.

Prosjektet omfattet innsamling og analyse av kilder knyttet til de tre institusjonene. Søk i lokale, regionale og nasjonale arkiv var en viktig del av arbeidet. Det ble videre gjennomført intervju med tidligere elever og ansatte ved spesialskolen, samt med innsatte ved tvangsarbeidsleieren. Innsamlingen omfattet også skriftlig dokumentasjon og gjenstander fra de to siste periodene.

Statsarkivet i Trondheim og Trondheim Byarkiv har mye materiale knyttet til *Falstad skolehjem*, *Ekne videregående skole* og driften av *Innherad tvangsarbeidsleir*. I Riksarkivet ble arkivet etter Direktoratet for skolehjemmene og Direktoratet

for spesialskolene, Landssvikarkivet og arkivet etter Fængselsstyrets Landssvikavdeling undersøkt.

Med bakgrunn i det innsamlede kildematerialet er det skrevet to rapporter. Historiker Marianne Neerland Soleims rapport *Falstad skolehjem og Ekne spesialskole 1895–1992* og historiker Trond Risto Nilssens rapport *Innherad tvangsarbeidsleir 1945–1949*. Nilssens rapport ble publisert av Høgskolen i Nord-Trøndelag våren 2005. Begge rapportene viser til forhold som har stor relevans for Falstad som senter for menneskerettigheter og arena for arbeid med historieforståelse og didaktikk. Prosjektet har avdekket mye urørt materiale som kan gi viktige bidrag til videre forskning

om både spesialskolen, skolehjemmet og tvangsarbeidsleiren.

Det er fremdeles mange ubesvarte spørsmål knyttet til forholdene for ansatte og elever ved skolehjems- og spesialskoleinstitusjonene på Falstad, og kartleggingen har gitt oss et innblikk i et interessant forskningsfelt. Teori og metode innen fag som sosiologi, pedagogikk, historie og kriminologi vil være viktige for en videre kunnskapsutvikling. Rapporten om tvangsarbeidsleiren avdekket tre ulike faser i leirens levetid. Disse omfatter etableringsfasen hvor transformasjonen fra SS-leir til landssvikleir skjedde uten stor dramatik, deretter konsolideringsfasen og til slutt den ordinære driftsfasen fra sensommeren 1945 til mars 1949.

BRUDD-problemstillingene i prosjektet

BRUDD har som mål å synliggjøre underkommuniserte og marginaliserte tema i museumsformidlingen, og å rette søkelyset på museene som aktuelle samfunnsaktører.

Falstadbygningen var tysk fangeleir i 1941–45, og denne perioden har fram til i dag

dominert historieformidlingen. Falstadsenteret har sett det som viktig å synliggjøre at bygningen og stedet representerer flere historiske lag. Kunnskap om Falstad som institusjon i ulike perioder er nødvendig for å kunne fremstå faglig troverdig som historieformidler og som arena for undervisning i menneskerettigheter. Senteret har som mål å fremme respekt for menneskeverd og humanitet, og et bredt perspektiv på Falstads historie kan bidra til å synliggjøre hvor sammensatt menneskerettighetsproblematikk kan være. BRUDD-perspektivet på Falstadsenterets innhold og profil har utfordret mange, og dette har aktualisert spørsmålet om hvilke aktører det er som har definisjonsmakten når historien skal fortelles.

Utfordringer

Da dokumentasjonsprosjektet og planene for museumsutstillingen ble offentlig kjent, utløste dette en intens mediedebatt, og det ble fremmet sterk kritikk mot Falstadsenterets styre og ansatte. Krigsveteraner, tidligere fanger på Falstad og pårørende var sentrale aktører i debatten, og senteret ble kritisert for å

Falstadsenteret, Levanger, er et opplærings- og dokumentasjonssenter for krigens fangehistorie og menneskerettigheter. Undervisning, dokumentasjon, forskning og formidling om krigens fangehistorie og menneskerettigheter er kjerneaktiviteter. Falstadbygningen ble oppført i 1921 som skolehjem for forsømte gutter. I 1941 ble bygningen beslaglagt av tyskerne og omgjort til fangeleir. Om lag 5000 norske politiske fanger og utenlandske krigsfanger satt i leiren i 1941–45. Av disse ble om lag 220 henrettet i Falstadskogen like ved fangeleiren. Etter frigjøringen i 1945 var bygningen først varetektfengsel for personer mistenkt for landssvik, og fungerte senere som soningsanstalt for landssvikdømte. I årene 1950–1990 ble bygningen brukt som spesialskole.

favne for vidt både kronologisk og tematisk. Det ble hevdet at Falstad som senter for krigens fangehistorie og menneskerettigheter implisitt og eksplisitt



Skomakerverkstedet på Falstad Foto: Falstadsenteret

formidlet en uheldig sammenstilling mellom krigstidens hendelser og Falstads øvrige historie. Både direkte og indirekte ble senteret i media anklaget for å hvitvaske nazismen dersom planene ble realisert. Noen kritikere mente at en utstilling som skulle inkludere landssvikerleiren og rettsoppgjøret ville krenke Falstad som

krigsminne og være respektløst overfor krigsofrene og deres etterlatte.

Innsamlingsarbeidet knyttet til spesialskolen ble gjennomført uten medieoppslag og debatt. Den negative medieoppmærksomheten til prosjektet gikk imidlertid ut over framdrift, offensivitet og motivasjon også i denne delen av prosjektet.

Planene om å bruke media som kanal for å skape oppmerksomhet og få kontakt med informanter ble skrinlagt, og dette resulterte i at vi ikke fikk gjennomført så mange intervju som planlagt. Til tross for dette fikk vi intervjuet flere tidligere elever og ansatte ved spesialskolen, samt innsatte i tvangsarbeidsleiren etter krigen. Inter-

vjuene med lokalt ansatte ved spesialskolen avdekket at temaet fremdeles var kontroversielt.

Spill om tillit og troverdighet

Mediedebatten og kampanjen mot Falstadsenteret gjorde at det ikke var tilrådelig å gjennomføre prosjektet og museumsutstillingen som planlagt. Senteret var i en viktig etableringsfase og avhengig av tillit. Samarbeidsklimaet og tillitskrisen mellom toneangivende veteraner og senterets ledelse gjorde det vanskelig å få kommunisert korrekte faktaopplysninger om virksomheten. Planen for Falstadsenterets permanente utstilling ble derfor endret til kun å omhandle krigens fangehistorie og menneskerettigheter. Kravet fra enkeltaktører om at dokumentasjonsprosjektet skulle stoppes ble imidlertid ikke tatt til følge.

De ansatte opplevde at deres faglige og personlige integritet og troverdighet ble truet, og endringen satte tilliten til andre samarbeidspartnere og informanter på spill. Det var blant annet etablert en god dialog med Stiftelsen Rettferd for Taperne, og det var skapt forventninger om at spesialskole-

perioden også skulle få sin plass på det nye Falstadsenteret. Foreningen deltok ikke aktivt i mediedebatten, og gikk heller ikke til angrep på ansatte og ledelse for tillitsbrudd.

Selv om intensjonen med å inkludere de andre epokene i museumsutstillingen ble forlatt, er det ingen tvil om at det innsamlede materialet representerer store ressurser for Falstadsenterets fremtidige virksomhet. Uansett hvordan en velger å benytte materialet, har arbeidet avsannet myter og nyansert påstander som både Falstadsenteret, lokalsamfunnet og andre i lang tid har vært konfrontert med.

Erfaringer

Falstadsenteret var fram til høsten 2003 en relativt ukjent institusjon i nasjonal sammenheng. Medieoppmerksomheten førte til at virksomheten ble bedre kjent, og debatten ble møtt med interesse i flere nasjonale og internasjonale fagmiljø.

Oppmerksomheten og den skarpe kritikken i media mot senterets virksomhet og profil kom overraskende på både ansatte og ledelse. Debatten synliggjorde hvilken emosjonell

sprengkraft som kan ligge i symboltunge krigsminnelandskap.

BRUDD utfordrer museene til å ta tak i de ukjente fortellingene og vanskelige historiene. Museene bør ta utfordringen til å bidra til å sette dagsorden i samfunnsdebatten. Vi må imidlertid være forberedt og bevisste på at når sensitive tema og historier løftes fram i det offentlige rom, så kan dette føre til sterke og uventede reaksjoner. Vi vil møte flere etiske dilemma, og vi bør være forberedt på å håndtere konflikt, usaklighet og personangrep. Kontroversielle tema og konflikt gir oppmerksomhet i mediene, og debattklimaet blir ofte opphetet, og det er vanskelig å nå fram med saklig og faglig argumentasjon.

I et levende demokrati er offentlig debatt om museenes virksomhet nødvendig og viktig.

Hvordan skal vi forberede oss på å møte interessegrupper og enkeltpersoner, og hvordan håndterer vi mediepresset når vi blir aktører i et emosjonelt spill om tillit og troverdighet?

HOMOFILI OG NATURENS ORDEN

Historien er full av eksempler på vanskelige konflikter og temaer som har skapt sår og vonde minner. For ikke å støte eller såre sine besøkende, har museene ofte hoppet bukk over denne delen av vår historie, og heller viet utstillingsplass til det hyggelige og ufarlige. De fleste forstår at dette gjelder de kulturhistoriske museene, men færre tenker over at også realfagene er selektive i sin måte å formidle faget og historien på.

Som på andre områder i samfunnet, har autoriteter innenfor realfagene i mange tilfeller kjempet innbitt for å hindre nye tanker i å vokse frem. Det er nok å nevne Bruno, Gallilei, Wegner, Darwin, Semmelweiss... Kan det være tilsvarende, konserverende krefter

på gang i dag? Vitenskapens verdifrihet er en myte museene i liten grad rokker ved, men også forskeren er en borger med politiske og moralske meninger. Vi vet at forskere har deltatt i makabre forsøk og forkastelige prosjekter som ettertiden på det sterkeste har fordømt. Vi vet at forskere har blitt kjøpt for å produsere de resultater «oppdragsgiveren» måtte ønske, og det vil utvilsomt skje igjen. Slike historier er dessverre dårlig kjent da de ikke harmonerer med bildet av den idealistiske og sannhetssøkende forsker.

Selv i sin måte å presentere det faglige stoffet på, er de naturhistoriske museene – som andre museer – med på å skape fordommer og låse våre tankebaner. Hvor ofte blir ikke und-

ringen, selve drivkraften bak forskningen, borte når faget skal formidles. Vi er langt flinkere til å gi svar, gjerne med tre streker under, enn å stille spørsmål. Vi har sett det som vår oppgave å gi detaljerte og faktamettete beskrivelser av «virkeligheten», og i mindre grad fokusert på ubesvarte spørsmål, tvil og usikkerhet.

Naturens orden

I fysikken lærer vi tidlig at naturen rundt oss er styrt av visse lover og regler. Ut fra en overfladisk kunnskap om dyrenes gjøren og laden, er mange også raske til å tro at atferd er innordnet et tilsvarende sett av regler. Ut fra dette betegnes handlinger som naturlige og unaturlige, normale og unor-

male, dyriske og menneskelige. Ofte avspeiler dette snarere hvordan avsenderen skulle ønske verden var og ikke hvordan den faktisk er. Noen mener også atferd kan følge eller være imot naturens orden. I tillegg legger vi gjerne inn en dose moral og snakker om rett og galt. Her begynner isen å bli virkelig tynn under oss. Ikke bare er det forkastelig å overføre våre moralnormer til dyrs atferd, men de færreste har særlig godt grunnlag for å uttale seg om hva som virkelig er normalt og unormalt i dyreriket. Det biologiske mangfoldet er ikke bare overveldende i antall arter, en oppvisning i form og farge; mangfoldet innebærer også et nærmest uutømmelig oppkomme av løsninger på det å overleve, det å mestre tilværelsens utfordringer.

Eventyr, barnebøker, tegnefilmer og myter er tidlig med på å gi oss forestillinger om at noen dyr er snille, noen slemme, noen smarte, noen dumme, noen flittige, noen late osv. Ut fra dette lager vi oss også forestillinger om dyrs måter å innrette seg på: mor og far etablerer en familie, mor tar seg av barna, far jakter og beskytter osv.

Så enkelt er det nok ikke, men på samme vis som vi i utstillingene gjerne fremstiller det som er representativt for en dyre- eller planteart, skildrer vi først og fremst det som er typisk atferd. Det som ikke passer inn i dette mønsteret, det som avviker, velges bort. Årsaken kan være vår mangel på kunnskap (svar), men også at noe ellers vil kunne oppfattes som støtende, kompliserende eller forvirrende. Et slikt område er dyrenes kjønnsniv: Ikke bare finner vi homoseksualitet blant dyr, men ny forskning fastslår at homofili er vanlig hos alle dyrearter. Vi vet nå at dyr av samme kjønn holder sammen i livslange forhold. Dette kolliderer ikke bare med vår kulturs idé om kjernefamilien – på savannen, inne i skogen eller i fuglekassa, men det er også en viktig korreks til mennesker som hevder å kunne rettferdiggjøre sine angrep på minoriteter gjennom å argumentere for «naturens orden».

Prosjektet

De siste ti årene har det blitt publisert omfangsrike og oppsummerende arbeider om homoseksuell adferd blant dyr. Emnet

Universitetsmuseene på Tøyen i Oslo består av Botanisk hage, Zoologisk museum, Geologisk museum, Paleontologisk museum og Botanisk museum. I 1999 ble alle enhetene slått sammen til én institusjon – Universitetets naturhistoriske museer og botaniske hage (NHM).

har vært godt kjent i over 100 år, men stort sett har dette blitt forklart og beskrevet som «alt annet enn sex». – Når hunner av dvergsjimpanser tvinner beina rundt hverandre og gjensidig gnir klitoris, har dette blitt tolket som som «greeting behaviour», «reconciliation», «reassurance», «social bonding», «tension regulation» eller til og med «food exchange». Eller når to mannlige orangutaner hadde jevnlig oralsex, ble dette beskrevet som «nutritively rather than sexually motivated».

En annen typisk reaksjon på at dyr har homoseksuell atferd er at det er et substitutt for heteroseksualitet i fangenskap, for eksempel «gale» kviger som ikke ser snurten av okser, sauer på beite eller hunder. Ofte blir også dette unnskyldt med at de «tar feil».

Når zoologer har så sterke motforestillinger mot å sette ord på lett gjenkjenkelig homoseksuell aktivitet, er det ikke merkelig at mer fargerik seksuell atferd hos dyr som er mindre i slekt med oss hele tiden blir mistolket.

I prosjektet har vi valgt ut kjente arter med godt dokumentert atferd, og vi har lagt vekten på arter representert i vår egen fauna. Blikkfanget i utstillingen vil være utstoppede eksemplarer av de omtalte dyrene, fortrinnsvis par av samme kjønn. I de tilfellene hvor vi mangler utstoppede eksemplarer (pga. sjeldenhet eller størrelse), vil objektet erstattes av store fotografier. Tekstene vil bli gitt en utforming som stor sett er i overensstemmelse med tradisjonelle tekster for et naturhistorisk museum. Vår overbevisning er at tekstene vil ha nok sprengkraft selv om de er deskriptive. Det er foreløpig ikke tatt stilling til hvordan temaet skal «pakkes inn». Kanskje vil det være spennende å la publikum selv oppdage utstillingens budskap uten først å ha gått gjennom en innledende runde med problematisering omkring temaet.

Utstillingens tema bør ha stor relevans for undervisningen i grunnskolen og i den videregående skole. I forslaget til ny lærerplan som i skrivende stund er til høring, passer tematikken for denne utstillingen meget godt inn for å fylle de kompetansemål som er satt opp for temaet «Kropp og helse». Her heter det at elevene etter 7. skoletrinn skal være i stand til å:

- b. beskrive og samtale om sentrale likheter og ulikheter mellom mennesker og andre dyr og hvordan variasjon henger sammen med omgivelsene og miljø
- c. beskrive hva som kjennetegner puberteten, hvilken rolle den spiller for formering og greie ut om variasjon i seksuell kjønnsidentitet ...

Til utstillingen vil det derfor bli utarbeidet hefter og nettsider (studiesett/læreveiledning) som gjør det enkelt for skolene å innarbeide temaet inn i sin undervisning.

Som det fremgår ovenfor, er dette foreløpig et skrivebordsprosjekt, men det er tatt høyde for at prosjektet med nødvendig finansiering, skal kunne realiseres som en vandretutstilling

i 2007. Utstillingen vi først bli vist i Zoologisk museum, og deretter tilbudt andre museer.

Dyr i utstillingen

Bonobo. Vi mener vi bør ha med en primat i utstillingen. Bonobo eller dvergssjimpansen står nærmest oss og har samtidig det mest fantasifulle seksuallivet. Her er det observert homofile samleier, oralsex, og lekning med hverandres kjønnsorganer i både vill tilstand og i fangeskap. Homoseksuell aktivitet er nesten like vanlig som heteroseksuell aktivitet og det er hevdet at alle bonoboer er biseksuelle.

Spekkhugger. Hanner av spekkhuggere utfører gjennom sommeren og høsten parringsleker og seksuell atferd med hverandre. Slike møter er vanligvis mellom to hanner og kan vare fra minutter til flere timer. De gnir seg mot hverandre, småbiter og jager hverandre rundt. En hann kan svømme opp-ned under en annen og med snuten stimulere partnerens erigerte kjønnsorgan. De bytter på rollene slik at neste gang er den andre underst. Noen hanner har favorittpartnere, og dette kan utvikle seg til varige samhold. I



Utstilling på Zoologisk museum. Foto Bjørn Djupvik

én studie hadde mer enn 75 % av alle observerte hanner homoseksuelle forbindelser én eller flere ganger i sesongen.

Elg. Elgokser er observert i homoseksuell parringsatferd. Denne atferden går ut på snifning i anus og gryntelyder, og hanner er observert med erigert penis mens de gjensidig stimulerer hverandre. Voksne elgokser er også observert i par

eller små grupper sammen med yngre okser utenfor vanlig parringssesong.

Rev og ulv. Når revetispene kommer i brunst viser både tispene og hannene seksuell interesse. Yngre hunner, ofte døtre, bestiger tispene og gjennomfører en slags parring. Også yngre tisper gjennomfører denne typen parring på hverandre. Dette er yngre tisper eller tisper

med lav status som ikke parrer seg med hanner. Homoseksualiteten kan være for en lengre periode eller vare hele livet. Langvarig samliv mellom tisper og felles omsorg for valper er også kjent. Da dier begge hunnene hverandres valper og hjelper til med jakt. Hos ulv er også hanner observert mens de parer seg med hverandre under tispens løpetid.

Bjørn. Binner av Grizzlybjørner er observert i par der de tar seg av ungene sine og vandrer sammen. De holder tett sammen til snøen er så dyp at de må gå i hvert sitt hi. Seksuell aktivitet er ikke observert. Unge svartbjørner er derimot observert i parringsposisjon på hverandre.

Grågås. Hos grågåsa er det ikke uvanlig at gassene danner par. Forhold som varer i opp til 15 år er dokumentert. Gassene utfører også parringsritualer på samme vis som de heteroseksuelle grågjess-parene. «Enkemenn» etter homofile forhold viser samme atferd av sorg som heterofile «enkemenn». I snitt er 14 % av alle grågjess-par homoseksuelle.

Knoppsvane og blåmeis. Svaner er velkjente som monogame fugler, dette gjelder også de homoseksuelle parene. Både hunner og hanner danner par; hanner bygger et felles tomt reir de bytter på å ligge på, mens hunnene bygger hvert sitt rede ved siden av hverandre og legger ubefruktede egg. Tilsvarende kan vi også observere hos blåmeis.

Flamingo. Flamingoene blir tatt med i utstillingen som et eksempel på en fugl som danner homoseksuelle monogame par av begge kjønn. De oppfører seg som heteroseksuelle par og holder sammen mot aggressive inntrengere også utenfor parringssesongen. Full kjønnslik kontakt i homoseksuell parring foregår hos hunnene, men er mer sjeldent hos hannene. To homoseksuelle par av forskjellige kjønn kan også gå sammen om oppfostring av kyllinger.

Fiskemåke. Hunner av fiskemåke har noen ganger homofil partner, de bygger rede, legger egg og ruger sammen. De er også monogame og partnerskap er dokumentert å vare opptil 8 år. Biseksuelle trekanter med to hunner er også kjent.

Hettemåke. Hettemåkehanner finner homoseksuelle partnere på samme måte som parringsleken foregår mellom heteroseksuelle. De markerer revir på samme måte og hannene kommer til hverandres revir. Når par er etablert parrer de seg på samme måte som heteroseksuelle par. Parene bygger reder sammen og er ofte polygame.

Homoseksuelle pardannelser er imidlertid ikke så langvarige som heteroseksuelle.

Bare begynnelsen?

Hvis evolusjonsteorien har rett i at en egenskap ikke kan spres fra en generasjon til en annen hvis den reduserer individets evne til å reproducere seg, ville homoseksualitet være forsvunnet i en populasjon i løpet av en generasjon. Riktignok finnes ikke 100 % homoseksuelle arter, men det finnes likevel arter med opptil 40 % homoseksuelle. Hvordan kan dette ha seg? Biseksualitet er selvsagt en forklaring, men antall homoseksuelle individer er også høyt i arter hvor biseksualitet ikke er observert. Hva om homoseksualiteten ikke har noen funksjon i det hele tatt – i hvert fall ikke på linje med heteroseksualiteten, men bare finnes likevel?

Utstillingen tar også opp et tema med relevans langt ut over spørsmålet om homoseksualitetens plass innenfor dyreriket. Det å tillegge dyr menneskelige trekk, antropomorfisme, har – og med en viss rett – blitt sett på som en vederstyggelighet blant naturforskere. Vi kan imidlertid ikke se bort i fra at

redselen for å «begå» antropomorfisme, også kan ha forhindret oss fra å gjenkjenne ganske banale handlings- og reaksjonsmønstre hos dyr. Det er opplagt noe urovekkende når dyr fremstår som mer lik oss selv enn vi liker å tro, men i en slik erkjennelse ligger kanskje også en nøkkel til en bedre forståelse av oss selv. I fortsettelsen ligger her også et moralsk imperativ: Dersom dyr har så mange handlingsmønstre til felles med oss selv, hvordan kan vi da behandle dem som vi gjør!?

Dyrs følelser og vår behandling av dyr, er ikke tema for dette prosjektet, men eksempler på andre BRUDD-relaterte problemstillinger som bør kunne finne veien inn i utstillingssalen dersom naturhistoriske museer i sin formidling velger å innta et mer undrende og åpen holdning i sin måte å formidle stoffet på.

Referanser

Bagemihl, B. 1999. *Biological Exuberance: Animal Homosexuality and Natural Diversity*. St. Martin's Press. 752 pp.

Roughgarden, J. 2004. *Evolution's Rainbow: Diversity, Gender, and Sexuality in Nature and People*. University of California Press. Berkeley CA. 474 pp.

BRUDD SOM STRATEGI

FOR DIALOGINSTITUSJONEN

NOU 1995: Museum og NMUs seminar «Når tradisjonene står i veien» (1999) ga museets ledelse og ansatte inspirasjon til *også* å ville formidle deler av historien som *a) kan bryte med den gjengse forestilling og forventning om museum og b) kan bidra til debatt og refleksjon om de mer ukjente og/eller vanskelige sidene av historien.*

Om «brudd-prosessen» i museet 2000 – 2005

I årene 2000-2005 har det skjedd en økt bevisstgjøring og dermed utvikling av Telemark Museum fra verneinstitusjon til dialoginstitusjon og samfunnsaktør. Prosessen har vært formet dels av egne initiativ, dels eksterne reaksjoner og henvendelser. Av dette har vi gradvis gjort mer

bevisste valg som ble manifestert i et styrevedtak om en «brudd-policy» for museet.

Prosessen begynte med ledelsens ide om en utstilling med Quisling, Ibsen, Hjalmar Johansen og Åge Samuelsen, alle fra Skien. Intensjonen var å bidra til refleksjon rundt byens pågående markevarebygging med Ibsen: Hvorfor den ene fremfor den andre, hva slags verdier representerer de for samfunnet, hva fortrenses dermed – og hvorfor?

Media fikk, ad omveie, nyss i saken og slo stort opp det faktum at Quisling var en av de fire. Reaksjonene ble sterke, og styret valgte i 2001 å utsette utstillingsplanen, men å ta den opp igjen med en egen utstilling om Quisling etter 2005. Styret

ønsket å ta hensyn til dem som opplevde dette som støtende, men samtidig ikke å legge forslaget dødt. Begrunnelsen var at hensynet til krigsgenerasjonen kunne føre til manglende kunnskap om nazismen hos den oppvoksende slekt. Styret så det som en forpliktelse å bidra til at så ikke skjer.

I 2003 rettet LOR (Landsorganisasjonen for Romani-folket) en henvendelse til museet om et mulig samarbeid. Museets ledelse responderte umiddelbart og ville gjerne bidra til å få belyst denne minoritetens historie i vår region. Samarbeidet resulterte i en utstilling på Telemark Museum i 2004 og det fortsetter gjennom produksjon av en vandreutstilling i 2005.

I 2003 foretok museet på eget initiativ, men i samarbeid med kommunene, intervjuer av et utvalg innvandrerbarn i Skien og Porsgrunn som grunnlag for en utstilling. Vi ville bruke museet som arena for en formidling av kunnskap om innvandrerbarns aktiviteter og interesser. I 2004 og 2005 har den blitt vist i museet og på et utvalg skoler som ledd i DKS (Den kulturelle skolesekken).

Som en oppfølging av utsettelsesvedtaket om Quisling-utstilling fremmet ledelsen en sak for styret i 2004 med forslag til vedtak om «brudd»-tenkningen som grunnlag for museets formidling *i tillegg* til den mer tradisjonelle. Styret gjorde et formelt vedtak om dette som policy, og vedtok samtidig disse utstillingene: 1) Vandreutstilling om og for Romani-folket, 2) Utstilling om Quisling og 3) Utstilling om narkomane som samfunnets utstøtte.

Da ledelsen gjennom disse, og andre erfaringer, forsto at vi trengte økt kunnskap om det filosofiske og idèhistoriske grunnlaget for begrepet dialoginstitusjon, ble filosof Einar Øverenget engasjert for ledelse av en «sokratisk sam-

tale» med et utvalg ansatte og inviterte. Administrasjonen skal oppsummere dette i et strategidokument: «Hvor skal Telemark Museum – og hvorfor» (2005-10) for vedtak i styret innen utgangen av 2005.

Quisling-utstilling; arbeidsmåte og mulige problemstillinger

Å sette Quisling på museum bryter med forestillingen om museum som forvalter av flertalls-kulturen og dets helter. Bare forslaget i seg selv har vist seg viktig nok fordi museet har satt dagsorden (samfunnsaktør) og iverksatt en refleksjon i media rundt hva og hvorfor museum. Denne utstillingen er derfor av *strategisk betydning for museumsutvikling*.

Men fordi koblingen Quisling og museum *bærer i seg en sterk politisk polarisering*, er det avgjørende at museet setter særskilt fokus på arbeidsmåten. Henvendelser fra flere hold tilsa at museet trengte hjelp og bistand inn i et farvann med mange skjær. Å lykkes med en slik utstilling forutsetter høy kompetanse, herunder kunnskap om Quisling, erfaringer om mulige reaksjoner og en tverrfaglig tilnærming til rele-

Flere museer i nedre Telemark inngår i det konsoliderte Telemark Museum. Hovedadministrasjonen ligger i Skien.

vant og riktig tematikk og vinklinger.

Museet knyttet derfor til seg følgende kompetanse; historiker Hans Fredrik Dahl (faglig rådgiver), sosialantropolog Thomas Hylland Eriksen, psykiater Finn Skaarderud, filosof Einar Øverenget samt Per Rekdal og Hilde Holmesland fra Brudd-prosjektet. Oppdraget med utformingen av tekst er gitt til historiker (lektor) Ingvar Skobba, Bø som også etablerer en fokusgruppe av utvalgte elever fra Bø videregående skole VK1.

Denne viktige støttegruppen møtes første gang i juni. Museets foreløpige arbeidsmål for utstillingen er å få ungdom til å debattere, reflektere og engasjere seg for de grunnleggende verdier i et demokrati. Arbeidstittelen er «...*du skal ikke tåle*». Vi har i skrivende stund ikke avklart problemstillinger, for det skal støttegruppen hjelpe oss med, men gjort oss noen tanker: *Vi bør unngå polarisering og forskyvning av fokus*

For oss er det en uvanlig stor utfordring å få denne utstillingen til å fungere. Svært mye kan sies om dette. Her kan kort nevnes noen tanker om hva vi har tenkt vi bør unngå: Innfløkte akademiske problemstillinger som kan misforstås, personkarakteristikker og psykologiske forklaringsmodeller som kan gjøre Quisling til et offer eller demoniserer ham, nyheter som kan føre til forskyving av fokus eller symboler og autentiske gjenstander som kan bidra til polarisering. I denne utstillingen har vi som en strategi å nedtone, mer enn å vekke. Skal vi ha lydkulisser, bør det heller være urovekkende atonal musikk en Quisling som taler. Dette kan komme til å fremstå som både en tørr, grå, stillfaren og statisk utstilling. Ganske motsatt av hva vi ellers gjør!

Vi bør sette fokus på tilblivelseshistorien, ikke landssviket
Telemark er den gitte geografiske rammen. Tiden fra fødsel (1887) til jødespørsmålet og rasismen manifesterer seg (1938), er den tidsmessige mest interessante for oss. Vi vil belyse faktorer som konstituerte «føren». Hvilket omfatter familie,

kultur og miljø i Telemark, opplevelsene i Russland, Bygdefolkets Krisehjelp, NS i Telemark, Skiensborgernes støtte, Menstadkonflikten og vennenes rørende vitneprov i rettssalen for å hindre dødsstraff. Museet kommer ikke til å vektlegge Quisling som landssviker, da dette tema er vel formidlet på andre steder og i mange medier.

Bruddet, lidelsen og motstanden bør være det sentrale

Spørsmål rundt «bruddet», fra hans sterke humanitære innsats i Russland og senere tilslutning til rasismen, er for oss mest relevant og dermed viktig. Det er i dette «bruddet» hos Quisling at utstillingens kjerne bør ligge: Hans valg av verdier, og derav handlinger med de konsekvenser disse fikk for andre mennesker. Disse konsekvensene må fremstå tydelig i utstillingen, helst med konkrete skjebner fra Telemark. Svært mye tyder på at det også vil være klokt å gi plass for de siste trefninger på Mofjella og på motstanden i Telemark. Det vil balansere.

Det som har vært vanskelig

Når utstillingen nå er vedtatt og

kjent, har det vanskeligste vært ikke å ha kunnskap om dem som tapte krigen og deres etterkommere. Å ikke kjenne til eller forstå, har gjort det til en utfordring å ta imot henvendelser. Særlig når det tilkjennegis glede over at det endelig er noen som bryter tausheten, at han endelig kommer på museum, at ytringsfrihet nå blir utøvd. Dette er en del av tapernes historie som vi også må ta imot, og forventninger som må korrigeres.

Barn av NS'ere og etterkommere etter Quisling i Fyresdal er påført opplevelser som har preget dem for livet. Spørsmålet om skyld, anger, bot og synet på deres menneskeverd, herunder hvordan storsamfunnet har forholdt seg, og forholder seg, skulle vi gjerne ha tatt opp. Men det evner vi ikke nå. Kanskje evner vi det en gang i fremtiden. Forhåpentligvis.

Men dersom det nå er en høy forventning om forherligelse på museum, kan et brudd med disse utløse noe vi ikke kan forestille oss. Vi har fått vite at det drives vervekampanjer mot ungdom i Telemark. Utstillingen blir desto viktigere, men det er også mer å bekymre seg for. Vi må derfor ha et beredskap.

Likevel er det viktig at museer tør der andre tier. Vi vurderer det faktum at det skjulte samfunn med denne utstillingen forholder seg til det åpne samfunn som fruktbart i seg selv.

Reaksjoner

Da forslaget om en utstilling kom opp i 2000, fikk museet både brev og telefoner av opprørte mennesker, og det ble skrevet ditto leserinnlegg i lokalavisene. Vi foretok ingen reelle undersøkelser eller opptegnelser, for skal vi være ærlige, ble vi slått ut av reaksjonene og ville fortest mulig legge det bak oss. Avisen Varden gjorde imidlertid en spørreundersøkelse blant elever i videregående skole, og den viste at ungdommen ønsket en slik utstilling. Begrunnelsen var at de lærte så lite om Quisling i skolen. Dette var et viktig innspill til styrets beslutning om utsettelse i motsetning til alternativet skrinlegging.

I 2005 har Nordfakta Markedsanalyse gjort en undersøkelse for avisen Varden som viser at 57 % svarer ja på spørsmålet om en Quisling-utstilling bør gjennomføres, 12 % vet ikke, og 31 % sier nei. 73 % av de spurte

under 30 år støtter utstillingen, 41 % av dem over 60 år sier ja. De som har lavest utdanning er mest negative. Folk i de urbane strøk er mer positive enn det rurale Telemark.

Denne undersøkelsen ble offentliggjort 8. mai og var gledelig lesning for Telemark Museum. Ikke minst var det gledelig for et modig styre, men også for oss ansatte. Dog uten vesentlig betydning fordi beslutningen jo var tatt.

Humanitært Forum

Norges Røde Kors etablerer sine Humanitære Forum i alle landets fylker. I Telemark er det samfunnets utstøtte som vi nå fokuserer på. Skal museet bli en samfunnsaktør må vi kjenne det samfunn vi virker i, og ikke bare på papiret. Aktiv deltagelse i humanitetens tjeneste kan derfor anbefales som kilde til overbevisning om museets viktige rolle som arena for de vanskelige historiene. Jeg ser mange mulige dokumentasjons- og utstillingsoppgaver i et samarbeid mellom Røde Kors i Telemark og Telemark Museum i årene fremover.

Om brudd-prosjektene

- Vandreutstilling (bannerups) om og for LOR høsten 2005 (skoler, bibliotek og for de reisende til egen bruk på møter og seminarer). Utstillingen skal bygges ut med nye bannere om ulike temaer med vekt på området fra Agder til Akershus. Eks om oppvekst til barn av Romani-folket på barnehjem, som skal dokumenteres våren 2006.
- Temporær Quisling-utstilling i nordfløyen på Brekke hovedgård sesongen 2006.
- Dokumentasjon (intervju) av narkomane om deres liv og hverdag høsten 2006. Norges første overdoseoffer var fra Skien og rusproblematikken er stor i Grenland. Målet er at museet skal være en arena der de selv får presentere sin virkelighet. Prosjektet er et ledd i Rusreform II; det holdnings- skapende arbeid i lokalsamfunnet
- Temporær utstilling: «Narkomane – samfunnets utstøtte» i 2007. Et samarbeid med Telemark Røde Kors.

TIDLIGERE UTGIVELSER AV ABM-SKRIFT

- #1 Digitalisering av fotosamlinger
- #2 Reform 94 og museene
- #3 Befolkningens vurdering av folkebibliotekene
- #4 Statistikk for arkiv, bibliotek og museum 2002
- #5 Vei i vellinga. Håndbok i dokumentasjon av museumsgjenstander
- #6 Sømløs biblioteklov for sømløse bibliotektenester
- #7 Museumsarkitektur. En studie av nyere norske museumsbygg
- #8 Sømløs kunnskap. Om bruk av emnekart
- #9 Det handler om læring
- #10 Tegnspråk som offisielt språk
- #11 Statistikk for bibliotek og museum 2003
- #12 Museer og den flerkulturelle virkeligheten
- #13 ABM-institusjonene i Norden. Kompetanseoppbygging for et multikulturelt normalsamfunn
- #14 Biblioteket. Det normale rommet i fengselet
- #15 Konsolidering av museer – råd og vink
- #16 Kommunesammenslåing og arkivspørsmål
- #17 Norsk-engelsk ordliste med bibliotektermer
- #18 Folkebiblioteket som offentlig møteplass i en digital tid
- #19 Min stemme – vår historie. Dokumentasjon av nyere norsk innvandring
- #20 Bibliotekene i 2020. Rapport fra en scenariobasert strategiprosess
- #21 Nye muligheter i nye landskap. Arkivorganisering i Nederland og Sverige.
- #22 Bibliotekene og det flerkulturelle Norge
- #23 Statistikk for bibliotek og museum, 2004
- #24 Danser med ulver. Bibliotekene, utgiverne og de elektroniske kunnskapskildene
- #25 Arkivene, bibliotekene, museene og de nasjonale minoritetene

Skriftserien fås gratis ved henvendelse til ABM-utvikling så langt opplaget rekker. Den er også tilgjengelig på www.abm-utvikling.no.

